

SOSYAL POLİTİKA DİSİPLİNİ ÜZERİNDEN KOOPERATİFLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Özal ÇİÇEK¹

Öz

Son dönemlerde uluslararası ve ulusal platformlarda sıklıkla tartışılan ve uzun bir aradan sonra yeniden gündem oluşturmayı başaran kooperatifçilik hareketi, sosyal politika disiplini içerisindeki yeri ve önemi açısından tekrardan hatırlanmaya başlamaktadır. Kooperatifçilik düşüncesi, üniversitelerde büyük oranda işletme alanının bir dalı olarak sunulmakla birlikte, esasında ele aldığı perspektifle toplumsal kalkınmayı önceleyen yapısı, her alanda tekelleşmeye karşı duruşu ve kooperatifler bünyesinde yer alan geniş halk kesimlerinin sömürülmesine karşı çıkan ilkeleriyle, sosyo-ekonomik adaletin sağlanmasında önemli roller oynamaktadır. Bu roller, kooperatifçilik hareketini sosyal politika disiplininin asli bir parçası haline getirmektedir. 1970'li yıllarda sosyal devletin zayıflatılması ve neo-liberal iktisadi söylemlerin giderek büyümesiyle birlikte toplumsal kesimlerin yerel ve küresel ölçekte yaşadığı mülksüzleşme, güvencesizleşme ve proleterleşme sonucunda gözlemlenen sosyo-ekonomik tahribat karşısında kooperatifçilik düşüncesi yeniden gündeme gelmeye başlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında neo-liberalizmin yarattığı sosyal tahribatın bir anti-tezi olarak düşünülebilecek kooperatifçilik hareketleri, gelişim gösterdiği 19. yüzyıldan günümüze biriktirdiği deneyimlerden de aldığı derslerle, yeni toplumsal stratejiler ve sınıf temelli ilişki ağları inşa etmeye çalışmaktadır. İlgili çalışma kapsamında sosyal politika disipliniyle olan ilişkisi üzerinden kooperatifçiliği anlamaya çalışmak ve ideal bir kooperatifçilik hareketinin izini sürmeye yönelik tartışmaları derinleştirmek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Sosyal Devlet, Dayanışma Ekonomisi, Neo-liberalizm, Kooperatifçilik.

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, Sosyal Hizmet Bölümü, ozalcicek@hotmail.com ORCID No: 0000-0002-2741-3003

RETHINKING COOPERATIVES THROUGH THE DISCIPLINE OF SOCIAL POLICY

Abstract

The cooperative movement, which has recently been discussed frequently on international and national platforms and has managed to re-emerge on the agenda after a long absence, is being recalled in terms of its place and importance within the discipline of social policy. Although the idea of cooperatives is presented mainly as a branch of business administration in universities, it plays a vital role in ensuring socio-economic justice with its perspective that prioritizes social development, its stance against monopolization in all areas, and its principles that oppose the exploitation of large segments of the population within cooperatives. These roles make the cooperative movement an integral part of the social policy discipline. In the 1970s, with the weakening of the welfare state and the growth of neo-liberal economic discourses, the idea of cooperatives began to reappear on the agenda in the face of the socio-economic destruction caused by the local and global dispossession, precarization, and proletarianization of social groups. From this perspective, cooperative movements, which can be seen as an antithesis to the social destruction caused by neo-liberalism, are trying to build new social strategies and class-based networks of relations with the lessons they have learned from the experiences they have accumulated since their development in the 19th century. This study aims to understand cooperatives concerning the discipline of social policy and to deepen the debate on tracing an ideal cooperative movement.

Keywords: Social Policy, Social State, Solidarity Economy, Neo-liberalism, Cooperatives.

Giriş

Sosyal politika, toplumsal sorunların çözümlenmesinde, sosyal devleti ve sosyal yurttaşlığı esas alan, sosyal haklar üzerine inşa edilen ve sosyal kurumlar aracılığıyla sosyal sorunlara kolektif esaslı çözümler üreten bir bilim dalıdır. Sosyal politika, kapitalizmin derinleştirdiği toplumsal sınıflar arasındaki çelişkilerin azaltılmasında ve sınıflar arasındaki güç ilişkilerinde politik karar alma süreçlerine yön veren bir disiplin olarak toplumsal açıdan dezavantajlı konumda olan tüm sosyal kesimler için toplumsal kalkınma idealini temsil etmektedir. Sosyal politikanın geniş anlamdaki tanımı içerisinde toplumsal kalkınmaya katkı sağlayacak araçlardan biri olan

kooperatifler, sosyal politika üretiminin merkezlerinden birisini oluşturmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca dayanışma içeren hareketlerin ruhu, 19. yüzyılda kooperatiflerin varlığında kendisini somutlaştırmakta ve kooperatifler, bu tarihten itibaren kapitalizmin yol açtığı sosyal tahribatları onarmak iddiasıyla kimi dönemlerde yeniden hatırlanan eski bir şarkıyı anımsatmaktadır. Nitekim sosyal politika ile kooperatifler arasındaki bu ilişki ağı, sosyal devletin güçlendiği kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan dönemde büyük bir ivme kazanırken, neo-liberal politikalarla birlikte yeniden biçimlenmeye başlamaktadır. 1970’li yıllardan bugünlere sosyal devletin izlerinin silinmeye çalışılmasıyla birlikte üretici sınıflarda gözlemlenen mülksüzleşme, güvencesizleşme ve proleterleşme halinin yarattığı sosyal tahribat, düşünsel olarak eski ancak birtakım arayışlarıyla yeni bir alternatif yaratma iddiasında olan kooperatifleri tekrardan sosyal politikanın gündemine getirmektedir. Bu durum, sosyal politika disiplini içerisinde yer alan ancak uzunca bir zamandır unutulmaya yüz tutmuş ve giderek yeniden hatırlanma ihtiyacı hisseden kooperatifçilik hareketinin yeni suretlerini tartışmaya açmayı gerektirmektedir.

1. Sosyal Politika Disiplini İçerisinde Kooperatifçiliğin İzini Sürmek

Sosyal politika; sosyal sorunlar ve mücadeleleri, devlet ve yurttaşlık anlayışındaki dönüşümleri, sosyal haklar ve kurumlar açısından ele alan bilimsel bir disiplin olarak görülmektedir. Nitekim böylesi bir yaklaşım, pek çok gelişmenin iç içe geçtiği bir alan olarak sosyal politikayı; ortaya çıkış süreci, gelişim evreleri ve ülkeler arasındaki farklılıkları açısından anlamlandırabilmek için yeterli değildir. Bu açıdan, sosyal hakların hangi aşamalardan geçtiği ve geleceğe doğru nasıl bir yol çizebileceği, sosyal politikanın tarihsel ve toplumsal gelişmelerin izinde multidisipliner bir yaklaşımı benimsemesinin gerekliliğini vurgulaması bakımından önemlidir. Diğer taraftan sosyal politika, belirli yasal ya da kurumsal düzenlemelerden öte bir politik karar alma sürecidir ve böylesi bir özelliğe sahip olması sosyal politikanın belirlenim aşamasında toplumsal güç ilişkilerinin önem kazanmasında etkili olmaktadır. Bu durum sosyal politikayı; iktisat, siyaset, sosyoloji, hukuk vb. birçok bilim dalının bir araya geldiği çok disiplinli bir alan haline getirmektedir (Koray, 2020: 28-29).

Sosyal politikanın modern anlamdaki dönüşümünde Sanayi Devrimiyle birlikte giderek büyüyen kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklı yeni bir sınıf olarak işçi sınıfının tarih sahnesine çıkışının, üretimin teknik düzeyinin makineleşmeyle birlikte sürekli artmasının, seri bir üretim tarzıyla işbölümünün fabrikalarda üretim sürecine egemen olmasının belirgin bir rolü

olmuştur. Kendisinden önceki sosyo-ekonomik düzenlere göre “özgür emek” olarak değerlendirilen işçiler, birbirleriyle benzer yaşam ve çalışma koşullarına sahip olmalarından ötürü “sınıf” olma niteliğine erişmiş ve kapitalist toplumlardaki dönüşüm hareketlerinin temellerini oluşturmuşlardır. Bu açıdan işçi sınıfı, modern zamanlardaki sosyal politikanın hem ana konusu hem de dönüşüm dinamiği haline gelmiştir. Böylesi bir yaklaşım üzerinden geliştirilen sosyal politika tanımlamalarında genellikle dar ve geniş anlamda bir sosyal politika tasviri çizilmektedir. Sosyal politika, genel itibarıyla sınırlı kitlelere ya da herhangi bir sınıfa dayalı çalışmaları kapsıyorsa, bu durumda *dar anlamda bir sosyal politikadan* söz edilmektedir. Bu çalışmalar, ekonomik açıdan güçsüz kalan toplumsal sınıfların koşullarını iyileştirmeye yönelik olarak devlet tarafından gerçekleştirilen ve sınıflar arasında adil bir düzen sağlamayı amaçlayan, toplumsal sınıflar arasındaki sınıf mücadelelerini uyumlaştıran, çelişki ve dengesizlikleri gidermeye çalışan bir yaklaşımın ürünüdür. Sosyal politika, *geniş kapsamlı bir perspektifle* değerlendirildiğinde ise topluma bütünsellik içerisinde bakan, toplum içerisinde yer alan tüm sınıfları ilgilendiren ve pek çok farklı konuda sınıfsal farkları gözetmeden toplumsal politikalar üreten bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Nitekim, sağlık sistemindeki bir dönüşüm, eğitimsel bir reform, bir ülkedeki tarım politikaları, toprak reformu, tarım ürünlerinin fiyatları, esnaf ve zanaatkarların korunması, mevcut vergi politikalarının kapsamı, *kooperatifçilik uygulamaları* vb. pek çok düzenleme *geniş anlamda sosyal politikanın kapsamı* içerisinde yer alabilmektedir (Talas, 1992: 15-16).

Geniş anlamda sosyal politika anlayışının bir ürünü olan kooperatifler², insanların ekonomik çıkarlarını geliştirmek adına eşitlik temelinde gönüllü olarak bir araya geldikleri bir örgütlenme biçimidir. Bazı kesimler, kooperatifleri bir tür sosyal reform, hatta bazı durumlarda bir inanç sistemi aracı olarak görebilmektedir. Bu kesimler açısından kooperatifler, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda ahlaki bir hareketin ürünü olarak da değerlendirilmektedir. Kooperatif hareketinin dünyanın herhangi bir ülkesindeki ilerleyiş süreci, karşılıklı yardımlaşma yoluyla kendi kendine yardım amaçlı bu toplulukların yayılmasına katkı sağlayan ahlaki bir kazanç anlayışını da incelemeyi gerekli kılmaktadır (Calvert, 1959: 19).

Kooperatiflerin toplumdaki ortakları, özellikle de nüfusun düşük gelirli kesimleri ve genel olarak geniş halk kitlelerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi açısından önemli roller oynadığı uzun zamandır kabul

² Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından kaleme alınan Kooperatif Kimliği Bildirgesi’nde kooperatifler, “ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaç ve isteklerini ortaklaşa sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir girişim aracılığıyla karşılamak üzere gönüllü olarak bir araya gelmiş kişilerin oluşturduğu özerk bir birlik” şeklinde tanımlanmaktadır (ICA, 2018).

görmektedir. Gönüllülük esasına dayanan, demokratik ve kendi kendisini kontrol eden birlikler olan kooperatifler, yerel toplulukların geçimlerini sağladıkları üretken faaliyetler üzerinde kontrol sahibi olmalarını sağlayan kurumsal bir çerçeve sunmaktadır (Ofeil, 2005: 14). Kooperatiflerin katılımcı üyeleri, kendi başlarına gerçekleştiremeyecekleri ekonomik faaliyetlere girişmek amacıyla kolektif çabadan ve ölçek ekonomilerinin enerjisinden yararlanmakta ve böylesi bir yolla toplumun genelinin yaşam koşullarını iyileştirme şansını artırmaktadır. Bu açıdan kooperatifler, dünyanın gelişmekte olan bölgelerinde yoksulluğun azaltılması amacıyla tercih edilen araçlardan biri olarak desteklenmeye devam etmektedir (Wanyama et al., 2009: 362).

Kooperatifler, sosyal sermayeye katkı sağladıkları oranda yasama faaliyetleri ve farklı teşvikler aracılığıyla daha fazla ön plana çıkmaktadır. Sosyal politikanın enstrümanları, sosyal sermayenin oluşturucuları, sosyal uyumun ve toplumsal kalkınmanın bir parçası olarak görülen kooperatifler, politika yapıcılarının teşvik edebileceği araçlardan birisidir. Ancak, bir sosyal politika mekanizması olarak görülebilecek kooperatiflerin, tarihsel gelişim süreçlerinin kapsamlı bir boyuta sahip olmakla birlikte önemli oranda sorunlarının olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Kooperatif modeli, pek çok ülkede belirli toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermesi açısından benimsenmekte ancak hükümetler tarafından aktif olarak bu tarz hareketlerin teşvik edilmesine dair girişimler büyük oranda farklı zorluklarla karşılaşmaktadır. Sosyal politika disiplini açısından kooperatiflere yönelik ayrıcalıklı bir yaklaşımı haklı çıkarmanın teorik temelleri, kooperatif üyeliği için gerekli olan *demokratik katılımın*³ sağladığı faydalara ve bu durumun aktif ve canlı bir yurttaşlığı teşvik etme derecesine dayandırılmaktadır. Böylesi bir katılım, piyasalar ve küresel ekonomi karşısında yabancılaşmanın getirdiği güçsüzleştirilmiş duygulara sahip olan kitlelerde, *piyasa güçlerine karşı koyan ve onlar üzerinde kontrol ve sahiplik duygusunu teşvik eden bir*

³ Rochdale öncülerince temelleri atılan ve zamanla kooperatifçiliğin temel ilkeleri olarak ICA tarafından kuruluşunun 100. yılında “Kooperatif Kimliği Bildirgesi” ana başlığıyla kabul edilen yedi ilkeden birisi “*kooperatif üyelerince sağlanan demokratik kontrol*” başlığıdır. Bu kapsamda kooperatifler, karar alma süreçlerinde üyeleri tarafından denetime tabi tutulan demokratik kuruluşlar olarak değerlendirilmektedir. Temsilci seçilen tüm üyeler, kooperatife karşı eşit oranda sorumluluk sahibi olmakta ve birim kooperatiflerde yer alan her üye eşit oy hakkına sahip bulunmaktadır. Diğer düzeylerdeki kooperatiflerdeyse oy hakkı, demokratik bir perspektif içerisinde belirlenmektedir (ICA, 2018). Öte yandan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ise kooperatifçiliği dört ana ilke etrafında toplamaktadır. Bu dört ilkeden birisi de benzer şekilde “*kooperatif üyelerinin eşitliğini* ve kabul gören ana kural ekseninde *her bir üyenin birer oy hakkının bulunduğunu*” ifade etmektedir (ILO, 1952: 3).

*anlayışın*⁴ gelişimine katkı sağlayacaktır. Nitekim, uluslararası şirketlerin giderek büyüyen güçleri karşısında pek çok birey, yaşamlarını kontrol eden piyasa güçlerine karşı yabancılaşma hissine kapılmaktadır. Diğer taraftan, ekonomik açıdan kooperatifler yerel düzeyde sahiplenilirse, *yerel ekonominin gelişimine katkı sağlayabilecektir.*⁵ Bu tarz sosyal politika uygulamaları, ulusal ölçekli hükümlere ters düşmeksizin yerel ekonomileri destekleyebilecektir. Çok uluslu bir kooperatif yapısı dahi herhangi bir

⁴ Kooperatifler, ekonomik güçlükler içerisinde yer alan geniş halk kitlelerinin, yerel ve küme toplulukların toplumsal gelişiminde önemli bir rol edinebilir. Kooperatifçilik hem küçük üreticiler hem de dar gelirli tüketiciler açısından sorun çözücü bir araç görevi görmektedir. Üretici ve tüketiciler kooperatifleri vasıtasıyla emeklerini, ortaya koydukları ürünlerini, birikimlerini, gelirlerini kolektif bir biçimde koruyabilmektedir. Özellikle Türkiye gibi sosyo-ekonomik yapısı üretime katılanların çoğunlukla emeklerinin karşılığını alamadığı ülkelerde küçük üreticiler, aracı kesimlerin kendilerinden elde ettikleri artı değerden kaynaklı olarak yükselen tüketim mallarının fiyatlarını ödemek zorunda kalan tüketicilerin çıkarlarını koruyabilmek amacıyla kooperatifleşmek durumundadır. Üretim, pazarlama ve tüketim süreçlerinin kooperatifler aracılığıyla gerçekleştirilmesi, aracı kesimlerin devreden çıkarılmasına ve bu kesimlerin elde ettiği artı değerden ortadan kaldırılmasına katkı sağlamaktadır. Böylece, aracı kesimler zamanla toplumsal alandaki etkinliğini küçük üreticiler ve tüketiciler yararına gerçekleştirecek şekilde yitirecektir. Böylesi bir perspektiften bakıldığında kooperatifçilik hareketlerinin *gelir dağılımını dengeleyici* bir rolü olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ekonomi ve politika arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda, kooperatifçilik hareketlerinin *toplumdaki politik gücün dağılımını etkileyen* bir boyutu olduğu görülmektedir. Toplum genelinde yaygınlaştırılabilecek kooperatif örgütlenmeler, ekonomik gücü geniş halk kitlelerine yayabilecek ve ekonomik demokrasinin gelişimine katkı sağlayabilecektir (Geray, 2014: 25-26).

⁵ Az gelişmiş toplumlar, geçmişlerinden gelen ve kendilerinin de sürdürmeye devam ettiği birtakım zorluklar ve dezavantajlardan muzdarip insanlardan oluşmaktadır. Onları ileriye taşıyacak aydınlatıcı kurumların yokluğunda, bu koşulları değiştirebilmek adına bireysel olarak herhangi bir şey yapabileceklerine dair inançları düşük olan bu insanlar, kooperatiflerde diğer insanlarla bir araya gelerek, kendilerine yol gösterecek rehber kişilerin de katkısıyla yaşamlarını iyileştirmek adına pek çok şey yapabilmektedir. Genellikle oluşturulan organizasyonlara dair birtakım şüpheler ve kuşkuvarı olsa da kendilerinden daha zeki ve daha iyi eğitim almış olan bireylerin bu avantajlarını onları sömürmek için kullanmaya çalıştıklarını tarihteki acı deneyimlerle edinmiş olan bu toplumlar, azimle bu tutumların üstesinden gelebilmekte, duydukları şüpheleri giderebilmekte ve zamanla örgütlenme konusunda mesafe kat edebilmektedir. Böylesi bir aşamaya ulaşıldığında kooperatif topluluklarının kurulması yolunda önemli bir adım atılmış olmaktadır. Nitekim bir sonraki aşama, toplumda kooperatiflerin fiili olarak kurulmasıdır. Eğer kooperatif hareketinin temelleri dikkatli bir şekilde atılırsa, zaman içerisinde bireysel olarak zayıf, yoksul ve cahil bırakılmış bir grup insanın bir kooperatif birliği içerisinde önemli kazanımlar elde edeceği ortadadır. Böylesi bir durum, bu toplumlara yalnızca başarılarıyla gurur duyma ya da özgüven duygusu kazanma gibi hisler vermemekte aynı zamanda bu toplumlar, elde ettikleri başarılarla diğer az gelişmiş toplumlara örnek olmaktadır. Az gelişmiş toplumlarda güvensizliğin azaltılması, bireylerin ve genel olarak toplumdaki özgüvenin büyütülmesi, mevcut işleyişin düzen içerisinde yürütülmesi, muhasebenin şeffaflık içerisinde ve denetimin düzenli bir şekilde yapılması kooperatiflerin *toplumsal refaha yaptığı kayda değer katkılar* olarak değerlendirilmektedir (ILO, 1952: 13-14).

şirketten daha eşitlikçi bir yaklaşım sergileyecek ve normal şartlar altında şirketlere ya da onların hissedarlarına akacak olan mali kaynaklar ya da karlar, toplumun kendisine kalacaktır. Kooperatiflerin, yereldeki istihdam ve bu istihdam yapısından elde edeceği yan faydalar, daha düşük bir oranda genel itibariyle daha fazla vergi geliri sağlayacaktır. Büyük çaplı ulusal ya da uluslararası kooperatifler söz konusu olduğunda dahi, demokratik yapıların ve *üyelerine geri ödeme mekanizmasının*⁶ varlığı, kontrolün ve gelirin bir kısmının kooperatif üyeleri arasında kalmasını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, kooperatifler sermaye artırımını açısından yapısal bir dezavantaja sahiptir. Üye temelli organizasyonlar olarak, yatırım sağlayabilmek için farklı hisse sınıfları satma opsiyonları, geleneksel açıdan sermaye projelerini borç yoluyla finanse etmesi gereken çoğu kooperatif türü açısından mümkün görünmemektedir. Kimi ülkelerde kooperatif mevzuatlarında gerçekleştirilen bazı değişikliklerle oy hakkı olmayan hisse ihraçları aracılığıyla sermaye artırımını için bazı sınırlı araçlara izin verilerek bu sorun hafifletilmeye çalışılmaktadır. Yine de küçük kooperatifler açısından sermaye finansmanı önemli bir sorunsal olmaya devam etmektedir. Bu açıdan, tanınacak vergi imtiyazları bu yapısal dezavantajı hafifletmenin bir yolu olarak görülebilecektir (Dobrohoczki, 2006: 151).

Kooperatifçilik düşüncesiyle toplumsal kalkınma arasındaki ilişkiyi en belirgin biçimde vurgulayan kooperatifçilik ilkesi, “*kooperatiflerin, toplumların sürdürülebilir kalkınması amacıyla çalışmasını*” içeren yedi numaralı ilkeden oluşmaktadır. Kooperatiflerin, “*sosyal sorumluluk ve başkalarını önemseme*” açısından değerinin, üyelerinin yanı sıra faaliyet gösterdiği toplumlara fayda sağlamalarıyla da kanıtlanacağı dile getiren bu ilke, “toplumların sürdürülebilir kalkınması” olarak betimlediği ifadeyi, 1992 tarihli Birleşmiş Milletler Yeryüzü Zirvesi’ndeki tartışmalarla ortaya koymuştur. Ekonomik, çevresel ve sosyal faydalarla mevcut ve gelecek nesillerin yaşam standartlarını iyileştirmeyi, barış içerisinde bir arada yaşama kültürünü oluşturmayı, sosyal uyuma, sosyal adalete ve sosyal ilerlemeye katkıda bulunmayı ve bunu gerçekleştirirken doğayı korumayı hedefleyen sürdürülebilir kalkınmanın önemli araçlarından biri olan kooperatifler, çoğunlukla yerel topluluklar içerisinde kök salmakta ve kaliteli gıda ve hizmetlerin uygun fiyatlara satın alması, yerel ürünlerin pazarlanması, yerel istihdam olanaklarının yaratılması, kredi ve sigorta imkanlarının sağlanması

⁶ Özel işletmelerden farklı olarak, kooperatif yönetiminde gelir fazlasının dağıtım sürecinin bireyler arası eşitlik ilkesine dayalı bir şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu açıdan, kooperatiflerde gelir fazlasının dağıtımında, üyelerin ya da bireylerin (yasalardaki ifadesiyle ortakların) kooperatifleriyle gerçekleştirdiği alışveriş ya da işlemlerle doğrusal bir oranda, yani gelir fazlasına katkısı oranında (*risturn ilkesi kapsamında*) biriktirilen miktar geri ödenmektedir (Geray, 2014: 22).

vb. hizmetler aracılığıyla topluluk içerisindeki ortak ekonomik ihtiyaçların karşılanması amacıyla kurulmaktadır. Bu açıdan kooperatifler, içerisinde yer aldıkları toplumların sürdürülebilir sosyal kalkınması için etkin bir araç görevi görmektedir. Bunun yanı sıra kooperatifler, sürdürülebilir sosyal kalkınma kapsamında toplumların maddi olmayan ihtiyaç ve isteklerine cevap verme noktasında kültür ve sanat, maneviyat ve dini haklar, eğitim, tarih ve kültürel miras, toplumsal ve kültürel festivaller ve görsel sanatlar gibi alanlarda da çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Kooperatifler, ayrıca sağlık, barınma, eğitim ve sosyal hizmetler gibi alanlarda çeşitli toplumsal hizmetler sunarak sosyal ihtiyaçları karşılama, sosyal açıdan dezavantajlı konumda olan bireyleri istihdama entegre etme ve toplumsal kalkınmaya katkı sağlama açısından uzun soluklu bir deneyime sahiptir. Özellikle afetlerden kaynaklı olarak harap olmuş ya da nüfusunda yoğun azalmalar yaşanmış toplumlara yönelik hizmetler sunarak ve o bölgelerdeki yurttaşlar arasındaki dayanışmayı teşvik ederek yaşamsal bir rol oynayan kooperatifler, küresel mali krizin ardından artan kamu borçlarına karşılık olarak hükümetler tarafından uygulamaya konulan kemer sıkma politikalarının neden olduğu sosyal boşlukları⁷ giderek daha fazla doldurmaktadır (ICA, 2015: 87-88).

2. Kooperatifler: Sosyalizm ile Kapitalizm Arasında Üçüncü Bir Yol Olabilir mi?

Kooperatifler, tarihsel süreç içerisinde tartışılırken kavramın kendisi iki ana tema üzerinden değerlendirilmektedir. Bu temalardan ilki, kooperatifçilik hareketlerini ele alırken insanlık tarihinin bütünündeki iktisadi faaliyetlerde gözlemlenen *kolektiflik ve dayanışma örüntülerine*⁸ odaklanmakta, ikincisi ise; 19. yüzyılda liberal ve sosyalist düşünce akımları karşısında ortaya bir sentez çıkarma ihtiyacından doğan, *kooperatif ve emsali oluşumların*

⁷ Kapitalist sistem içerisinde giderek derinleşen sosyal sorunlara yönelik olarak neo-liberal dönemde alternatif bir arayış şeklinde farklı ülkelerde çeşitli örneklerine rastlanan *sosyal kooperatifler* son dönemlerde adlarını sıklıkla duyurmaktadır. Sosyal kooperatiflere dair detaylı bilgilendirme için Bkz. (CICOPA, 2011).

⁸ Kooperatifçilik hareketlerinin temellerine dair izleri, insanlık tarihinin kolektif yaşamın bir parçası haline geldiği zamanlara kadar geriye götürebilmek mümkündür. M.Ö. 3000’li yıllara kadar uzanan arazi kullanım kooperatiflerinden (Yugoslavya’da “Zadruga” ve Rusya’da “Mir” adıyla betimlenen ortak arazi kullanım kooperatifleri vb.), M.Ö. 44 yılında Roma İmparatorluğu’nda duvarcıların meydana getirdiği kooperatif hareketlerine, Mezopotamya coğrafyasında çiftçiliğin gelişiminden, su bentlerinin inşa edilmesine, Avrupa’daki pek çok farklı bölgede ortak süt birimlerinin kurulmasına kadar çok sayıda kolektif çabanın kooperatifçilik kültürünün büyümesine katkısı olmuştur. Benzer şekilde, Anadolu coğrafyasında görülen Ahilik gibi örgütlenme tarzları da kooperatifçilik eğilimi içeren oluşumlardan biridir (Mülayim, 1975: 25-26; Aysu, 2021: 15).

konumlanması üzerinden tasvir edilen her türlü iktisadi organizasyonun tarihini anlatmaktadır (Fındıkoğlu, 1967: 6-7).

Ana hatlarıyla kooperatifçilik hareketi, Sanayi Devrimi'nin ardından üretim sürecinde gözlemlenen değişimlerle birlikte çalışma koşullarının oldukça kötü olduğu ve yeni oluşmakta olan bir sınıf olarak geniş işçi kitlelerinin varlığının giderek belirginleştiği bir dönemde, ortaya çıkan sorunlara çözüm bulabilmek adına hem sanayiciler hem de işçiler tarafından girişilen birtakım çabaların bir sonucu olarak ilk nüvelerini İngiltere'de göstermiştir. Kendisi de bir sanayici olan *Robert Owen*⁹, ütopyik sosyalizme yönelik düşünsel katkılarından birisini de kooperatifçilik hareketlerine yönelik alternatif oluşumların yaratılmasındaki öncü çabalarıyla ortaya koymuştur. Bu çabalar genel itibarıyla Owen'ın düşündüğü ölçüde etkiler yaratamamış olsa da zaman içerisinde İngiltere'de tüketici kooperatiflerinin, Fransa'da işçilere yönelik üretici kooperatiflerinin, Almanya gibi ülkelerde ise kredi kooperatifleri¹⁰ ve tarımsal üretim kooperatiflerinin gelişmesine

⁹ Robert Owen, New-Lanark fabrikasında gerçekleştirdiği ilk deneyimlerle üretim ve tüketim kooperatiflerinden yararlanılarak sosyalist bir düzenin sağlanabileceğine inanmıştır (Politzer, 1969: 301). Bu doğrultuda Amerika'da kurduğu New Harmony gibi topluluklar aracılığıyla kendisinden sonraki kooperatifçilik hareketleri üzerinde belirgin bir etki yaratmıştır. New Harmony topluluğuna, Owen'ın kooperatifçilik fikirlerinin zamanla yaşadığı dönüşümlere ve 19. yüzyılda Owen'ın ayak izlerini takip eden Thompson, Hodgskin, Lovett ve Holyoake gibi isimlerin kooperatifçilik hareketlerine katkılarına dair ayrıntılı bir çalışma için Bkz. (Aybay, 2005: 157-170; 173-177; 223).

¹⁰ Avukat, ekonomist ve politikacı kimliğiyle pek çok kişi tarafından Alman kooperatifçilik hareketinin babası olarak kabul edilen *Schulze-Delitzsch*, farklı alanlardaki mesleki deneyimleri sürecinde insanların Sanayi Devrimi'nin koşullarına uyum sağlamada karşılaştıkları karmaşanın ve zorlukların farkına varmıştır. İlk etapta, yurtaşların çektikleri acıları hafifletebilmeye yardımcı olmak adına geleneksel sosyal yardım önlemlerini uygulayan Schulze-Delitzsch, karşılaşılan sorunlara uzun vadeli çözümlerin hayırseverlikten ziyade kendi kendine yardım metoduyla sağlanabileceği konusunda zamanla giderek daha fazla ikna olmuştur. 1849'da Delitzsch'te marangozlar için ilk kooperatif derneğini, ardından ayakkabı üreticileri için ikincisini ve bir yıl sonra ilk kredi kooperatifini kurmuştur. 1853 yılında ise, kendi deneyimlerini anlattığı ve Alman zanaatkarları ve işçileri için yeni bir ekonomik kalkınma modelini ortaya koyduğu ilk kitabını yayımlamıştır. Schulze-Delitzsch, bazı bölümleri 1852 tarihli İngiliz yasasına dayanan bir kooperatif yasası taslağı hazırlamış ve 1867'de Prusya Parlamentosu'nda görev yaptığı esnada bu yasanın geçirilmesine katkı sağlamıştır. Bonn yakınlarındaki Westwald'da mütevazı imkanlara sahip bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen *Raiffeisen* ise, kısa bir askeri kariyer deneyiminin ardından farklı yerlerde belediye başkanlığı görevlerinde bulunmuş ve bu görevi sürecinde köylülerin kooperatifleşmesine yönelik çalışmalarda yer almıştır. Schulze-Delitzsch'in kooperatifçilik anlayışından ve deneyimlerinden yararlanarak üretici köylülerin kooperatifleşme yoluyla kalkındırılabilirliğini düşünen Raiffeisen, bu doğrultuda 1849 yılında kredi kooperatifçiliği fikrinin gelişmesinde rol oynayan Flammersfeld birliğini kurmuştur. 1854'te Heddesdorf'ta kırsal bir kredi kooperatifinin kurulmasına katkı sağlayan Raiffeisen, kooperatiflerin sermaye yetersizliği sorunlarını çözümlenebilmek adına kooperatif bankaları düşüncesini yaşama geçirmiş ve bu bankaları bir araya getiren merkezi bir banka kurmaya çalışmıştır. Bu oluşum,

katkı sağlamıştır. Bu pratikleri, *ilk nesil kooperatifler*¹¹ olarak tanımlayabilmek mümkündür (Güven, 1995: 112; Geray, 2014: 72-75).

İlk nesil kooperatif hareketlerin büyümesiyle birlikte 20. yüzyılın başlarına kadar süregelen tartışmaların büyük oranda kooperatiflerin toplumsal bir dönüşümün parçası olup olamayacağına dair düşünsel temelli bakış açıları üzerinden irdelendiğini söylemek gerekmektedir. Bu doğrultuda, ütöpik sosyalizmden¹² bilimsel sosyalizm¹³ akımına oradan da II.

ölümünün ardından Raiffeisen adıyla anılmaya başlanmış ve doğumunun 150. yıldönümü vesilesiyle 1968 yılında *Uluslararası Raiffeisen Birliği* (IRU) kurularak günümüz kooperatifçilik hareketinin önemli kurumlarından biri haline gelmiştir (Shaffer, 1999: 358-359; 345).

¹¹ 1800'lü yılların başlarında kooperatif hareketi içerisinde örgütlenmiş çeşitli deneyimler, 1820'lerde Brighton'da ilk resmi tüketici kooperatifinin, *Dr. William King* (ilk kooperatif gazetesi *The Cooperator*'ın kurucusu) tarafından kurulmasıyla doruğa ulaşmıştır. ILO Kooperatif Kronolojisi'ne göre 1830 yılına gelindiğinde resmi olarak kayıtlı 300 kooperatif topluluğu ve 12 kooperatif gazetesi bulunmaktaydı. Dolayısıyla, 1844 yılında *Rochdale Öncüleri Topluluğu*'nun 28 dokuma işçisiyle kurduğu tüketim kooperatifi, modern kooperatifçilik hareketinin başlangıç noktası olarak kabul edilse de gerek Birleşik Krallık'ta gerekse de farklı ülkelerde Rochdale Öncülerinin de bir ürünü olduğu yaklaşık 100 yıllık bir kooperatif düşünce ve deneyim birikiminin varlığından söz etmek mümkündür (Shaffer, 1999: 393). Kendisinden önceki dönemlerde başka kooperatifler kurulmuşsa da Rochdale Öncüleri Topluluğu, günümüzde yaklaşık 700 milyon insanı kapsayan kooperatifçilik hareketi için ilham kaynağı ve model olarak görülmektedir (Fairbairn, 1994: 1). Rochdale Öncülerine yönelik tarihsel bir çalışma için Bkz. (Holyoake, 1893).

¹² 19. yüzyılın ilk dönemlerinde toplumun planlı kooperatiflerle örgütlenmesi gerekliliğini vurgulayan, nitekim bu durumun devrimsel bir metotla değil, hayırsever yöneticilerin katkılarıyla ya da kooperatif topluluklar kurularak yapılabileceğini öne süren, Fransa'da *Saint-Simon* ve *Charles Fourier*, İngiltere'de ise *Robert Owen*'la ilişkilendirilen bir dizi düşünsel doktrin (Harman, 2016: 634) olarak adlandırılacak ütöpik sosyalizm anlayışı, kapitalist üretim ilişkilerine alternatif arayışlardan biri olarak görülebilecek kooperatifler üzerinden büyük oranda farklı coğrafyalarda denenmeye çalışılan toplumsal ütopyaların birer yansımasıdır. Bu doğrultuda Charles Fourier tarafından ortaya konulan falansterler, Amerika kıtasındaki home-koloni deneyimleri vb. gibi örnekler büyük oranda zengin kesimlerin hayırseverliğinden medet umularak finanse edilmiştir (Marx, 2017: 290). Ütöpik sosyalistlerin, Fransa'daki önemli uğrak noktalarından biri olan *Nimes Okulu*, 1886 yılında *Auguste Marie Fabre* ve *Édouard de Boyve*'nin öncülüğünde Fourier'in düşüncelerinden ilham alarak sosyal koşulların yalnızca bireylerin ahlaki ve entelektüel gelişimiyle iyileştirilebileceğini düşünen yerel bir işçi topluluğu olarak kurulmuş ve zaman içerisinde kooperatifçilik hareketinin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Kooperatifçilik hareketinin önemli isimlerinden biri olarak görülebilecek olan *Charles Gide*, bu topluluk bünyesinde çalışmalarını gerçekleştirmiştir (Shaffer, 1999: 322).

¹³ Bilimsel sosyalizmin en önemli temsilcileri olarak görülebilecek Marx ve Engels'in kooperatifler üzerine söylemleri dönemselsel olarak farklılıklar göstermektedir. Marx, 1866 tarihli Cenevre Kongresi sürecinde kooperatif meselesine yoğun bir ilgi göstermiş ve bu süreçte Owen tarafından kooperatiflere dair dillendirilen ütöpik görüşlerin, Proudhon tarafından öne sürülen karşılıklı yardımlaşma temelli anlayışların ve Lasselle tarafından kooperatiflere yönelik devlet yardımlarının sağlanmasına dair önerilerin üzerinden eleştirel

Enternasyonal sonrası giderek derinleşen sosyal demokrasi ile sosyalizm ayrışmalarının kooperatifçilik anlayışına yönelik yaklaşımları etkilediğini vurgulamak gerekmektedir. 1800'lü yılların ikinci yarısında bu tartışmalar üzerine oldukça fazla şey söylenmiştir. Nitekim, konuya sosyal politika disiplini üzerinden yaklaşmak aynı zamanda kooperatifçilik üzerinde devletin nasıl pozisyon aldığı ya da devlet otoritesinden bağımsız bir kooperatifçilik anlayışını sürdürmenin mümkün olup olmadığı üzerine gerçekleştirilen tartışmaları da dikkate almaktadır.

II. Enternasyonal sürecinde sosyalizme evrimci bir yol ile gidilebileceğini düşünen sosyal demokrasi hareketinin farklı ülkelerdeki temsilcilerinden *Beatrice Potter Webb*¹⁴, *Johann Karl Rodbertus* ve *Eduard Bernstein* gibi isimler kooperatifleri, ekonomik demokrasinin vazgeçilmez bir aracı ve kooperatifçilik hareketini “kapitalizm ile sosyalizm arasında bir orta yol (üçüncü yol)” olarak görmüşlerdir (Jossa, 2005: 13). Sosyal demokratlar, özellikle üretim kooperatiflerinin ekonomik yönden başarısızlıklarını temelde sermaye, kredi ve pazar eksikliğine bağlamış ve ekonomik açıdan başarısız olmayan kooperatiflerde görülen çürümeyi de çevrelerindeki kapitalist ya da bireyci dünyanın yozlaştırıcı etkisine atıfta bulunarak açıklamıştır. Bu değerlendirmeler bir noktaya kadar anlaşılabilir olsa da, sorunu bütünüyle açıklamaya yetmemektedir. Finansal başarısızlığa uğrayan çok sayıda kooperatifin yeterli düzeyde işletme sermayesine sahip olduğu ve ortalama bir işletmeden daha büyük pazarlama sorunları yaşamadığı ortadadır. Bu açıdan

bir perspektifle geçerek kooperatiflerin, işçiler tarafından kolektif üretim gerçekleştirilmesi gereken alanlar olması gerektiğini vurgulamıştır (SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi, 2008: 382-383). Paris Komünü'nün ardından değişime uğrayan kimi düşüncelerinin de etkisiyle kooperatiflere yönelik yaklaşımında özellikle *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi* adlı eserinde vurguladığı üzere Lasselle'in devlet destekli işçi kooperatiflerine yönelik anlayışını yoğun bir biçimde eleştiren Marx, kooperatiflerin devlet ve burjuvazinin kontrolünde olmayan bağımsız işçi toplulukları tarafından yönetildiği takdirde devrimci bir değer taşıyabileceğini dile getirmiştir (Marx and Engels, 2017: 36-37). Bunun yanı sıra Marx, “işçilerin kendi kapitalistleri olduğu” kooperatiflerin, kapitalist sistemin mevcut hatalarını zorunlu bir şekilde yeniden üretmesine rağmen, yine de sermaye ve emek arasındaki çelişkileri emekçiler lehine ortadan kaldırmaya katkı sağladığını ve böylece kapitalist girişimciliğin gereksizliğini kanıtladığını ileri sürmüştür (Marx, 1894: 317-318).

¹⁴ İngiliz kooperatifçilik hareketinde üretici kooperatiflerinin ekonomik ve psikolojik açıdan başarısızlığının nedenlerine dair derinlemesine çalışmalardan birisi Beatrice Potter Webb tarafından gerçekleştirilmiştir. Potter Webb'e göre; İngiliz kooperatif ortaklarının büyük çoğunluğunda görüldüğü üzere, üretim kooperatifleri sosyalist ya da demokratik değil, bireyci bir karaktere sahiptir. Potter Webb, üretim kooperatiflerini farklı bir bilimsel sınıflandırma içerisinde aristokratik, plütokratik ve monarşik düzenlemeler içeren kooperatifler olarak tanımlarken, tüketim kooperatiflerinin demokratik karakterini vurgulamakta ve bu iki kooperatif türü arasında karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirmektedir. İngiliz kooperatifçilik hareketinin farklı dinamiklerine dair dikkat çekici bir çalışma için Bkz. (Potter, 1891).

betimlenen kooperatif birlikleri, kapitalist girişimlerden daha üstün, hatta ona eşit bir ekonomik güç olabilseydi, böylesi bir durumda oldukça mütevazı koşullar altında kurulan pek çok özel girişim gibi en azından kendilerini aynı seviyede tutabilmeleri ve hatta geliştirmeleri, kapitalist dünyanın psikolojik etkileri karşısında böylesi bir sefillik içerisinde yenik bir duruma düşmemeleri gerekirdi. Dolayısıyla daha fazla gelişim göstermenin yolu büyük oranda çoğu zaman ayrıcalık ve imtiyazlar gerektirmektedir. Kooperatifler açısından mevcut ekonomik sistemin temellerini sarsabilmek bir kenara, kapitalizmin görece gücünün kanıtı¹⁵ haline geldikleri net bir şekilde görülmektedir. Diğer taraftan, 1860'lı yıllarda sosyalistler tarafından büyük çoğunlukla küçümsenen tüketim kooperatifleri, zaman içerisinde ekonomik bir güç ve yüksek düzeyde gelişme yeteneğine sahip verimli bir organizasyon olduğunu kanıtlamıştır. Üretim kooperatiflerinin istatistiki rakamlarıyla karşılaştırıldığında, tüketim kooperatiflerinin rakamları, küçük bir taşra kasabasının bütçesi karşısında bir dünya imparatorluğunun bütçesi gibi görünmektedir. Üretim kooperatifleri açısından işçilerin kooperatifin tek sahibi olması, atölye koşulları içerisinde eşitlik ve tam demokrasi anlamına gelmektedir. Nitekim, böylesi bir kooperatif zamanla belirli bir büyüklüğe ulaştığında kooperatif bünyesinde görülen eşitlik giderek bozulmaya ve kooperatifin işlevlerinde meydana gelen farklılaşma haliyle birlikte bireyler arasında itaat ilişkileri kurulmaya başlamaktadır. Kooperatif içerisinde eşitlik anlayışından vazgeçildikçe, bir binanın temelini yerinden sökülmesi gibi, diğer taşlar da onu takip eder, parçalanmaya başlar ve böylece kooperatif sıradan ticari bir işletmeye dönüşür. Öte yandan, kooperatifte eşitlik hali korunursa, kooperatifin daha fazla büyümesi imkânsız bir hale gelebilir ve kooperatif, mevcut yapısını koruyabilir. Bütün üretim kooperatiflerinin karşı karşıya kaldığı alternatif temel olarak budur; bu ikilem içerisinde üretim kooperatiflerinin tamamı ya körelmiş ya da yok olmuştur. Üretim kooperatifleri, modern büyük ölçekli üretim açısından sermayenin gücüne son vermek için uygun bir araç olmaktan ziyade kapitalizm öncesi üretime bir geri dönüş çabasını temsil etmektedir¹⁶ (Bernstein, 1993: 113-115).

¹⁵ Kapitalist sistem içerisinde kooperatiflerin kendine bir pozisyon edindiğini söyleyebilmek mümkündür. Kooperatifçilik hareketinin Amerika'daki önemli isimlerinden biri olan ve *ABD Kooperatifleri Birliği*'nin (ilerleyen yıllarda *Ulusal Kooperatif İşletmeleri Birliği*'ne dönüşen yapının) 25 yıl boyunca başkanlığını üstlenen *James Peter Warbase* (Shaffer, 1999: 410), kooperatifçilik anlayışının kapitalizme düşman olmadığını, kooperatifler tarafından kullanılan pek çok aracın kapitalist işletmeciliğin birer ürünü olduğunu ve kooperatifçiliğin reformize edilmiş bir tür kapitalizm biçimi olduğunu dile getirmiştir (Kunhu, 2011: 24).

¹⁶ Rosa Luxemburg, hibrit bir oluşum gibi gördüğü işçi kooperatiflerinin birtakım yapısal sınırlılıkları bulunduğuna işaret etmiştir. Luxemburg'a göre kapitalist ekonominin rekabet koşulları içerisinde var olmaya çalışan işçi kooperatifleri bünyesinde yer alan emekçiler bir taraftan kendi çalışma koşullarını iyileştirmek adına çaba gösterirken, diğer taraftan kapitalist bir girişimci rolünü üstlenmek durumundadır. Böylesi bir ikilem, emekçilerin çıkarlarının ön

20. yüzyılın başlarında sosyal demokrasiyle devrimci sosyalizm¹⁷ düşüncesi arasında giderek derinleşen ayrışmalar kooperatiflere yönelik bakış açısında farklı çizgilerin gelişmesinde etkin olmuştur. Kıta Avrupası'nda özellikle de İngiltere'de kooperatiflere toplumsal dönüşüm üzerinde belirgin bir rol biçen *guild sosyalizmi*¹⁸, geçmişin nostaljik bir kurumu olan lonca

plana alınmasıyla kooperatiflerin zayıflamasına ya da kooperatiflerin bünyesinde kapitalist bir yatırım anlayışının yeniden filizlenmesine neden olabilecektir. Luxemburg, dönemin Almanya'sında üretim ve tüketim kooperatifleri üzerinden gerçekleştirdiği analizlerini farklı sanayi dallarındaki potansiyelleriyle birlikte değerlendirmiş ve büyük oranda tüketim kooperatiflerinin alanıyla sınırlı kalacak bir kooperatifçilik hareketinin, kapitalist toplumun dönüşümünde belirleyici bir araç olamayacağını dile getirmiştir. Bu açıdan reformizmin Bernsteinçi araçları olarak görülen sendikalar ve kooperatifler, kapitalist üretim sürecini şekillendirmede yetersiz kalacaklardır. Nitekim Bernstein'in kendisi dahi bu gerçekliğin bilincinde olmasına rağmen gerek sendikalar gerekse kooperatifleri kapitalistlerin karını biraz olsun kırabilecek ve işçileri zenginleştirecek bir aracı olarak betimlemektedir. Luxemburg'a göre; Bernstein böylesi bir anlayışla kendisini kapitalizme karşı mücadeleden caydırarak, sosyal demokrasi hareketini kapitalist üretim biçiminin içerisinde "sosyalizmin en adil dağılım yöntemi" olarak sunmaya çalışmaktadır (Luxemburg, 1993: 86-89).

¹⁷ 1917 Sovyet Devrimi'nin ardından Lenin tarafından kaleme alınan kimi yazılarda, sosyalizmin kooperatifçiliğe dair yaklaşımları devrimci bir perspektif üzerinden ele alınmıştır. Lenin, işçi ve köylü dayanışmasını içeren devrimci türde bir kooperatifçilik anlayışının Sovyet Devrimi'nin ardından yeniden yapılanan devlet mekanizması üzerinde hayati bir öneme sahip olduğunu ve kooperatiflere yönelik finansal alanda tanınacak ayrıcalıklarla, işçilerin ve köylülerin kooperatiflere katılımının teşvikiyle birlikte ülke genelinde kooperatifçiliğin yaygınlaştırılabileceğine inanmıştır (Lenin, 2017: 200-208). Diğer taraftan SSCB'ye yönelik gerek işçi komitelerinin fabrikalardan tasfiyesi (Bkz. Siriani, 1990: 275-289), özellikle Kropotkin'in anarşist bir perspektifle vurguladığı üzere Bolşevizmin giderek bir parti diktatörlüğüne dönüştüğü ve kooperatif hareketleri bastıran, sendikaları devlet otoritesine bağlayan ve işçi-köylü sovyetlerini bütünüyle etkisizleştiren yapılandırılması sosyalist bir toplum düzeninin temellerini başından yıktığına dair değerlendirmeler (Rocker, 2000: 78-80; Chomsky, 2013: 92-93) gerekse de Yugoslavya'da görülen özyönetim uygulamalarının sınıfsal bir politika üretebilme konusunda işletme temalı dayanışmayı, toplumsal dayanışmaya taşıyamaması (Bkz. Lebowitz, 2008: 101-105) yönündeki eleştiriler, reel sosyalizm deneyimlerinde kooperatifçiliğe dair tartışmalarda üzerinde derinlemesine durulması gereken konuları oluşturmaktadır.

¹⁸ Guild sosyalizmi, kendisinden sonraki dönemlerde kimi düşünürlere de ilham kaynağı olmuştur. Özellikle Karl Polanyi, düşünsel çizgisi açısından guild sosyalizmi ile liberal sosyalizm anlayışlarından yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Polanyi'nin sosyalizm anlayışı, Avrupa'nın geleneksel sosyal demokrasi akımına da Sovyet tipi merkezi sosyalist planlamaya da karşı çıkmakta ve popülist, sendikalist, anarşizm benzeri ve korporatist yönleriyle Avrupa sosyalist geleneğinde üçüncü türden bir akımı temsil etmektedir. Bu akımın öncüleri; 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başında yaşamış kimi Rus devrimcilerden, "demokratik işlevsel sosyalizm" düşüncesinin mimarı Otto Bauer'den, Owen ve İngiliz Guild sosyalizminin temsilcilerinden oluşmaktadır. Polanyi'nin alternatif ekonomi politikası, "üreticilerin, tüketicilerin ve toplulukların (belediyeler vb.), kooperatif birliklerinin ekonomik verimlilik kriterlerinin bu birliklerin üyeleri tarafından belirlenen sosyal politikalarla bilinçli olarak denetlenileceği bir müzakere sürecinde kaynakların tahsis edilmesini ve dağıtımının ortaklaşa belirlenmesini" içermektedir (Polanyi-Levitt, 1994: 115;126).

yapılanmasının deneyimlerinden faydalanarak, sanayi alanında kamusal mülkiyete dayalı işletmelerde, işçi loncalarının veya sendikaların yönetiminde bir işleyişi savunan, 1920'li yıllarda Fabian Sosyalistlerince geliştirilen reformcu bir sosyalist düşüncedir. Bu anlayışın temsilcileri, siyasal demokrasinin gerçekleşmesi için ekonomik demokrasinin şart olduğunu öne sürmekte ve ekonomik koşullar üzerinden gerçekleştirilecek örgütlenmelerin, politik örgütlülüğü de zamanla büyüteceğini iddia etmektedir. Bu açıdan, kapitalist ekonomi karşısında direnç noktaları olarak gördükleri işçi sendikalarının orta çağ döneminin loncalarına benzer biçimde dönüştürülmeleri ve endüstriyel alanı toplu sözleşmeler aracılığıyla yönetmeleri beklenmektedir. Guild sosyalistleri, büyük oranda metallerin piyasadaki üretim ve dağıtım süreçlerine odaklandığı için, ürün fiyatlarında ve artı ürünün bölüşüm süreçlerinde ortaya çıkan tüketici sorunları karşısında, üretici loncalarla dayanışmayı geliştirerek ulusal çaptaki endüstrilerde çalışan emekçileri, kamusal hizmetleri sağlayan yerel otoriteleri ve geniş halk kesimlerini bünyesinde toplayan çeşitli girişimler ve gündelik yaşam pratiğindeki metalleri üreten küçük çaplı endüstrilerin perakende dağılımına katkı sağlayan sınıfları tüketici kurullarıyla bir araya getirecektir (Joad, 1966: 65-66).

Almanya'da Georg Draheim, sosyal adalet temalı bir iktisat politikası için *homo cooperaticus*¹⁹ yaklaşımını dile getirirken, Karl Ihrig ise; kooperatifleri sadece toplumsal yaşamda yerel topluluklar içerisinde devlet dışı bir varlık olarak kendilerini idame ettirebilecekleri bir yapı olarak değerlendirmektedir. Nitekim bu yerel esaslı topluluklar giderek büyüyen kooperatifler haline dönüştükçe üyelerin birbirleri arasındaki iletişimin eskisi gibi olamayacağı görülmektedir. Bu perspektiften bakıldığında

¹⁹ İşbirliği düşüncesi geçmiştten günümüze pek çok düşünür tarafından bir zihniyet ya da fikir olarak algılanmıştır. Bu durum, işbirliğinin ilk etapta kooperatiflerin ekonomik ilkeleri, yasal hakları veya örgütsel yapılanmaları olarak algılanmadığını vurgulaması açısından önemlidir. Kooperatif birlikleri üzerine 1884 tarihinde büyük bir araştırma gerçekleştiren Hubert-Valleroux, kooperatif kavramını betimlemek için zihniyet terimini kullanmış ve bu birliklerin gelişiminin bireyciliğin yükselişine borçlu olduğunun altını kuvvetle çizmiştir. Benzer bir şekilde yaklaşık 100 yıl kadar sonra Pfeiffer de benzer bir betimleme içerisinde zihniyet teriminden faydalanmış ve kooperatif örgütlenmelerinin yaşamsal bir önemi temsil ettiği "sosyal ekonominin" gelişebilmesi adına en temel koşullara ilişkin bir metin içerisinde, işbirliğinin en temelde belirli bir insani davranış tarzını taşıyan bir zihniyeti temsil ettiğini ileri sürmüştür (Daudi and Sotto, 1986: 67-68). Böylesi bir zihniyetin bu metinler içerisinde tanınmasının, kooperatiflere yönelik söylemlerde kooperatif faaliyetlerine uygun olduğu düşünülen aktörlerin herkesçe paylaşılmayan özel bir doğaları olduğunu açık bir şekilde dile getirmek pek de abartılı olmayacaktır. Gerçekten de *homo cooperaticus* fikrine hayat veren bu özel yaklaşım, kooperatifçilik alanının büyük tarihçisi Holyoake tarafından net bir şekilde ifade edilmiştir. Holyoake, kooperatifler üzerine yazdığı klasik eserinde, yalnızca bağımsız bir ruha sahip olan insanların kooperatif yapısından etkilenebileceğini ifade etmiştir (Holyoake, 1908: 587).

kooperatifçilik anlayışı, bireyselliği ön plana alan kapitalist bir ekonomi anlayışıyla ya da özellikle bazı iktisadi dallarda giderek daha fazla etkin hale gelen devletçi bir iktisat politikasına son vermek amaçlı bazı ütopyik fikirlere sarılmaksızın kooperatifler bünyesinde sosyal sınıfların git gide belirginleşmesine ve orta sınıfın kuvvetlendirilmesine gayret etmektedir. Bu yönüyle geniş halk kitlelerinin toplumsal refahının arttırılabilmesi amacıyla kişisel girişimlerin de kamu sektörünün de kooperatiflerin oluşumuna destek vermesi şarttır. Bu açıdan öncelikle, az gelişmiş toplumların iktisadi dönüşümüne katkı verebilecek bir kooperatif politikasının ortaya konması gerekmektedir (Fındıkoğlu, 1967: 507-508).

Batı dünyasındaki kooperatifçilik geleneği 20. yüzyıl boyunca süregelmeye devam etmiş ve Fordist üretim sistemiyle eşzamanlı bir ilişki içerisinde olmuştur. Batılı sanayileşmiş ekonomiler içerisinde kooperatifler, özellikle kalkınma sürecinde oldukça önemli bir rol oynamış ve önde gelen sanayileşmiş ülkelerin pek çoğu güçlü kooperatif sektörüne sahip olmuşlardır. Kooperatifler, Sovyet Bloğunun ortaya çıkışından ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dekolonizasyon süreçlerinden de etkilenmiştir. Bu dönemde kooperatifler, üretim ve tüketimi organize etmek için ulusal kalkınma projelerinin bir parçası olarak kullanılmışlardır. Ancak, Sovyet Bloğundaki ve sömürge sonrası kalkınma projelerindeki bu kooperatiflerin büyük çoğunluğu aşırı düzeydeki devlet kontrolü²⁰ nedeniyle başarısız olmuştur. Çoğu durumda, bu kooperatif işletmeler devletin birer uzantısı haline gelmiş, devlet planlamasının bürokratik rasyonalitelere tabii kılınmış ya da sömürge sonrası yeniden yapılanan ülkelerin elitlerine bağımlılığı teşvik eden patronaj sistemlerine dönüştürülmüşlerdir. Batı ülkelerinde profesyonel yönetim yapılarına ve büyük pazar paylarına sahip olan kooperatiflerin pek çoğu,

²⁰ Kooperatifçilik alanının ünlü isimlerinden biri olan *Laidlaw'ın 2000 Yılında Kooperatifler adlı eserinde* kooperatiflere yönelik gerçekleştirilen devlet desteklerine dair birtakım çekinceler dile getirilmektedir. Kooperatifçilik ilkelerinin vahşi bir kapitalizm anlayışından negatif yönde etkilenebileceğini vurgulayan Laidlaw, aşırı düzeydeki bir devletçilik anlayışının da kooperatiflere zarar verebileceğini ifade etmektedir. Laidlaw'a göre; demokratik yaklaşımlar içeren bir devlet, kooperatiflere olumlu bir gözle bakarken, buna karşılık otoriter/baskıcı güçlere dayalı bir devlet rejimiye kooperatiflerden bireyler üzerinde ek bir güç elde etmek amacıyla yararlanmaya çalışmaktadır. Laidlaw, devletin kooperatiflere yönelik pozitif yönde ve onları daha başarılı bir gelişime doğru yönlendirme noktasında yapabileceği pek çok şey olduğunu ve bu tarz olumlu örneklerin hemen tümünde kooperatifleri kontrol altına almadan koruma, destekleme ve geliştirme çabalarının yer aldığını dile getirmektedir. Laidlaw, kooperatiflerin de kimi kamusal sorumlulukları ya da kamu işlerini yüklenmeleri halinde devlet tarafından kontrol altına alınmaya karşı dikkatlice bundan sakınmanın yollarını aramaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan Laidlaw, toplumsal bir kurtuluş reçetesi olabileceğini düşündüğü ideal bir kooperatifçilik hareketinin, bir kamu kuruluşu niteliğine bürünmesi halinde artık kooperatif üyelerini geliştirme konusundaki toplumsal ve eğitsel işlevinin geri plana itileceğini ifade etmektedir (Laidlaw, 1981: 84-95).

1980’lerde kooperatif öz kimliklerini kaybetmeye başlamış, kooperatiflerin sahibinin kimler olduğu ve kimler tarafından kontrol edildiği giderek belirsiz bir hale gelmiştir (Birchall, 2004: 14-16). Öte yandan, 1980’li yılların sonunda Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte kooperatiflerin çoğu liberal ulusal ekonomilere geçişte ayakta kalamamıştır. Küresel rekabetin yarattığı baskı ve dinamik düzeyde bir verimliliğin eksikliği, birçok Sovyet Bloğu ülkesinde kooperatiflerin büyük çoğunluğunu çöküşe zorlamıştır. Sömürgecilik sonrası ulus-devlet kurulumlarını gerçekleştiren birçok ülkede ise yapısal uyum programlarının benimsenmesi, mali kaynakların ulusal kalkınma önceliklerinden uzaklaştırılmasına neden olmuş ve çoğu durumda koruyucu destek sistemlerinin ve kooperatiflerin altını oymuştur (Satgar, 2007: 60). 1970’li yıllar boyunca pek çok gelişmiş ülkede süregelen işsizlik sorunsalı karşısında toplumun geneli adına istihdam yaratma konusunda ortaya çıkan başarısızlıklar, büyük çoğunluğu işçiler tarafından oluşturulan ikinci nesil kooperatiflerin gelişimine yol açmıştır. İsrail’de 1980’lerin ortasından bugünlere ücret farklılığı üzerinden inşa edilen istihdam politikalarının ortaya konmaya çalışılan modelin bütünü üzerindeki yıkıcı etkilerine rağmen *Kibbutz modeli*²¹ (Satt, 2007: 100-101), İtalya, Fransa, Hollanda ve Danimarka’daki tarımsal üretim kooperatifleri vb. örnekler *ikinci nesil kooperatifler*²² içerisinde değerlendirilmektedir (Güven, 1995: 120-121; Güven, 1998: 194).

²¹ Siyonist hareketinin öncüleri tarafından Yahudilik inancına dair kehanetlerden ilham alınarak temelleri atılan Kibbutz modeli, günümüzde artık son derece kurumsallaşmış ve İsrail’in sosyal, siyasi ve ekonomik yapısına entegre olmuş olsa da hala Yahudilik inancının ilkelerinin uygulanması açısından bir laboratuvar görevi görmektedir (Defourny and Develtere, 1999: 22).

²² İkinci nesil kooperatiflere dünyanın pek çok ülkesinde 20. yüzyıl boyunca farklı ekonomik sistemler içerisinde ya da ara formlarda kendine özgü yeni bir yorumlama tarzı olarak kimi çevrelere görülen “üçüncü yol” yaklaşımının izinde ulusal kalkınma perspektifinde birtakım roller biçilmiştir. Bu açıdan, Yugoslavya’da Komünist Parti’nin sosyal sorumluluk ve işçi katılımına ilişkin ilkelerini somut bir biçimde aktarmaya çalıştığı özyönetim planları, SSCB’nin küçük köylülüğü ve topraksız köylüleri özgürleştirici bir araç olarak tanımladığı kolhozlar ve Mao dönemi Çin Halk Cumhuriyeti’nde görülen halk komünleri gibi uygulamalardan daha farklı bir yapılanmayı içermekteydi. Benzeri uygulamalara gelişmekte olan ülkeler üzerinden bakıldığında ise en dikkat çekici örneklerden birisi Tanzanya’da görülen “*Ujamaa Sosyalizmi*” anlayışıdır. *Julius Nyerere* tarafından geliştirilen bu anlayış, 1961 yılında İngiltere’den bağımsızlığını kazanan Tanzanya’nın sosyo-ekonomik kalkınma politikalarını kooperatifler üzerinden belirlediği sosyalist bir ideolojidir. Bu doğrultuda Nyerere, ulusal ekonomisi Asyalı ve Avrupalı tüccarlar tarafından domine edilen Tanzanya’ya, Afrika toplumunun geleneklerine dayanarak modernleşirmeye çalışmış ve bu doğrultuda üretim araçlarının kolektif mülkiyeti içerisinde insanların köylerde gruplandırılarak birlikte çalışması teşvik edilmiştir. Sömürge döneminin ardından diğer farklı ülkeler de kooperatif projelerini, ulusal kalkınma planlarına entegre etmeye çalışmışlardır. *Hindistan, Velasco dönemi Peru’su, Allende dönemi Şili’si, Jamaika ve Senegal* gibi örneklerin hemen hemen tümünde kooperatifçiliği teşvik etmek amacıyla hükümetler çeşitli

3. Neo-liberalizm Çağının Sosyo-Ekonomik Tahribatı Karşısında Yeni Bir Direnç Odağı Olarak Kooperatifler

1970'lerin sonlarından bu yana, refah hizmetleri sunumunda nispeten gelişmiş sistemlere veya refah devletlerine sahip gelişmiş ülkelerde, mali kısıtlamalar ve merkezi bürokrasinin vatandaşların giderek çeşitlenen ihtiyaç ve beklentilerini karşılamadaki yetersizliği gibi zorluklar, refah devletine yönelik reform tartışmalarını ulusal politika gündeminin en üst sıralarına taşımaktadır. Bu süreçle birlikte özelleştirme politikaları ve piyasalaştırma yeniden yapılanan refah devletine bir reform politikası olarak sunulmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeyse, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finans kuruluşları bu ülkelerin sosyal politikalarının değişiminde belirgin bir rol oynamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki yönetim düzeylerinin sorgulanmasıyla birlikte, henüz yeterince olgunlaşmamış olan sosyal politikalar, neo-liberal reformlarla tasfiye edilmektedir. Neo-liberal düşünceler giderek pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin sosyal politikalarını şekillendiren baskın normlar ve ilkeler haline gelmektedir. Neo-liberal ilkeler ekseninde, sosyal politikanın yeniden dağıtımcı işlevi bir piyasa çarpıklığı kaynağı olarak görülmektedir. Sağlık, eğitim ve emeklilik alanlarında yeniden dağıtım hedefleri olan sosyal politikaya yönelik kamusal harcamalar, makroekonomik politikaların araçları ve ölçeği üzerinde kısıtlamalar getirmemek adına piyasa ilişkilerine indirgenmektedir. Mali kısıtlamalar kapsamında merkezi hükümetler, refah hizmetlerine ilişkin sorumluluklarını ve işlevlerini yerel yönetimlere devretme eğilimi göstermektedir (Yi, 2023: 419-420).

Neo-liberal politikalarla birlikte gerek küresel gerekse de ulusal ölçekte gözlemlenen iktisadi büyüme odaklı gelir artışlarına rağmen özellikle 1980'li yıllarla birlikte sosyo-ekonomik eşitsizliklerde belirgin bir yükseliş trendi gerçekleşmektedir (Alvaredo et al., 2018). Refah devleti uygulamaları açısından bakıldığında, iktisadi büyümenin sürdürülebilir kılınması ve işsizliğin azaltılması noktasında sosyal harcamaların daraltılmasını ana

çalışmalarda bulunmuştur. Güney Yarımküre'nin pek çok ülkesinde kooperatifler aracılığıyla kalkınma 1960'ların ve 70'lerin milliyetçi-popülist söyleminin de önemli bir parçası olmuştur. Hatta, 1970'lerde Güney Amerika ülkelerinden biri olan Guyana'nın adı *Guyana Kooperatif Cumhuriyeti* olarak değiştirilmiştir. Diğer taraftan, milliyetçi argümanlar kimi zaman daha yerel ve bölgesel düzeyde, yerel topluluklar tarafından yönetilen ve kontrol edilen ekonomik kalkınmanın arkasındaki itici güç haline gelebilmektedir. İspanya'nın Bask bölgesinde yer alan *Mondragon Kooperatifi* bu konuda en ideal örneklerden birisidir. Bask halkı, İspanyol İç Savaşı'nın ve İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribat karşısında bölgesel ekonomilerini yeniden inşa etmek amacıyla 1950'li yıllardan bu yana kooperatifçilik hareketlerine dayalı büyük bir sanayi kompleksi oluşturmuşlardır (Defourny and Develtere, 1999: 23-24).

gündemine yerleştiren neo-liberal politikaların pek çok ülkenin ana akım iktisat politikası haline geldiği görülmektedir (Starke, 2006: 107). Devletin sosyal politika uygulamalarındaki dönüşümün, toplumun geniş kesimlerinde yarattığı sosyo-ekonomik tahribat karşısında yeni bir söylem şekli olarak sunulan *sosyal dayanışma ekonomisinin*²³ canlandırılması, istihdam yaratıcı fırsatların sunulmasıyla birlikte yaşam standardının yükseltilmesini amaçlayan yeni birtakım politikaların özellikle de devlet dışı aktörler aracılığıyla gündeme getirilmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda *sosyal*

²³ *Sosyal dayanışma ekonomisi* literatürde her zaman için tartışmalı bir terim olmuştur. Kavramın kökeni üzerinden bakıldığında böylesi bir durumun kaçınılmaz olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Şemsiye bir kavram olarak iki farklı ideolojik perspektifi bir araya getiren sosyal dayanışma ekonomisi teriminin, kavram setlerinden biri olan “*sosyal ekonomi*”, kapitalist sistemin ve onun temel kurumlarının kurallarını kabul etmekte, ancak kooperatifler, karşılıklı yardımlaşma esaslı dernekler ve vakıflar gibi insanı merkezine alan kuruluşlar ve girişimler açısından tamamlayıcı unsurlar aramaktadır. Sosyal ekonomi terimi, kimi zaman “üçüncü sektör” kavramıyla birbirinin yerine kullanılmakta ve sosyal ekonomi kapsamında ifade edilen kuruluşlara ek olarak gönüllü ve toplumsal organizasyonlara, çeşitli hayır kurumlarına veya sivil toplum kuruluşlarına odaklanılmaktadır. Buna karşılık, “*dayanışma ekonomisi*”, dönüştürücü eğilimin sınırlarını zorlamaktadır. Kapitalist sistemin bazı kurumlarına temelden bir meydan okuma ve yeniden dağıtımçı bir sosyal adalet, derinlemesine sürdürülebilirlik, aktif yurttaşlık ve sistem içi güç ilişkilerinin derinlemesine bir şekilde yeniden yapılandırılmasına odaklanan alternatifler arayışında olan dayanışma ekonomileri, günümüzün “medeniyet krizini” ele alabilecek etkili ve derinlemesine dönüştürücü süreçler hakkında düşünmenin ve bunları öngörmenin yeni bir yolu olarak görülmektedir (Utting, 2016: 1-2). Kapitalist sistemin dışında var olmaya çalışan çoklu ekonomik sistemleri vurgulayan dayanışma ekonomileri, mevcut sistemi var eden ve yeniden üreten sosyo-ekonomik güç ilişkilerini dönüştürmeyi hedefleyen, üretim ilişkilerinde rekabeti dışarıda bırakan ve mübadele ilişkileriyle yol alan, sermaye birikimi ve kar maksimizasyonu amacıyla olmayan, işyeri demokrasisi, yeniden bölüşüm gibi ilkeler doğrultusunda hareket eden farklı ekonomik sistemleri etrafında toplamaktadır. Böylece mevcut sistemle oldukça kırılan bağlara sahip olanlar açısından sistemin dışına çıkmak isteyenlere alternatif bir seçenek sunulmaktadır (Aykaç, 2018: 16-17).

*girişimler*²⁴ ve *sosyal kooperatifler*²⁵ gibi sosyal ekonomi²⁶ kapsamında etkinlik gösteren toplumsal aktörlerin giderek çeşitlenmesiyle birlikte neo-

²⁴ Sosyal girişimler, sosyal sorunların çözüme kavuşturulması amacıyla girişimcilik perspektifiyle serbest piyasa temalı yöntemlerden faydalanarak sistematik değişimler amaçlayan kuruluşlardır. Bu kuruluşlar, kar odaklı bir şekilde hareket etmeyen gönüllülük esasına dayalı sivil toplum organizasyonları ya da şirket veya kooperatifler şeklinde örgütlenebilmektedir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerindeki refah rejimlerinin 1970’li yıllardan bu yana neo-liberal politikalarla zayıflatılmasıyla birlikte kamu hizmetlerinin toplumsal gereksinimleri karşılayabilme gücünde belirgin bir azalma gözlemlenmekte ve bu boşluğu doldurma iddiasıyla sosyal girişim kavramı son dönemlerde ciddi ölçüde yaygınlık kazanmaktadır (Thomas, 2004: 244). Sosyal girişimler, verimlilik ve kalite esasına dayalı sosyal hizmetler sağlayarak kamu hizmetlerinin üzerindeki yükün azaltılmasına, istihdam fırsatları yaratılmasına, piyasa aktörü rolüyle iktisadi büyümeye katkı sağlanmasına, dezavantajlı gruplara yönelik toplumsal entegrasyonun geliştirilmesine, toplum genelinde sosyal sermayenin büyütülmesine, sivil toplum kuruluşları açısından sürdürülebilir mali yapılar oluşturularak katılımcı demokrasinin güçlendirilmesine ve uzun vadeli hedefler açısından toplumsal kalkınma süreçlerine katkıda bulunarak sosyal değişimin pozitif bir yönde ilerlemesine destek olmaktadır (TÜSEV, 2023).

²⁵ Sosyal kooperatifler, kooperatif hareketlerinin özündeki kolektif ihtiyaçların giderilmesi ve dayanışma içerisinde hareket edilmesi gibi kooperatiflerin uluslararası düzeyde kabul görmüş tanımlama, değer ve ilkelerine bağlı olan, bunun yanı sıra kendine has bazı özellikler de taşıyan bir yapıdır. Farklı ulusal ve bölgesel yaklaşımlardan kaynaklı olarak, kooperatif hareketleri içerisinde sosyal kooperatiflerin sınıflandırılması açısından ülkeler arasında farklılıklar görülmektedir. Tüm bu farklılıklara rağmen sosyal kooperatifler, dünya kooperatifçilik hareketinin temel aldığı ortak kabul görmüş standartları (*ICA’nın Kooperatif Kimliği Bildirgesi* ve *Kooperatiflerin Teşvikine İlişkin 193 sayılı ILO Tavsiye Kararı*) benimsemektedir. *Uluslararası Sanayi ve Hizmet Kooperatifleri Organizasyonu (CICOPA)* tarafından 2011 yılında yayımlanan “*Sosyal Kooperatiflerin Dünya Standartları*” (*World Standards of Social Cooperatives*) adlı belgede sosyal kooperatifleri, diğer kooperatif türlerinden ayırt eden beş temel ilke belirlenmiştir. Bu ilkeler; *kamu yararı gözetme, devletten bağımsız bir aktör olma, çok paydaşlı bir üye yapısına sahip olma, çalışanların/üyelerin temsiliyetini esas alma, üyelerine kar payı dağıtmama veya kar payı dağıtımını sınırlama* şeklindedir (CICOPA, 2011: 1-4).

²⁶ Sosyal ekonomi, Avrupa sosyo-ekonomik bağlamının özgün bir ürünü olarak görülmektedir. 19. yüzyılda, piyasa değerlerini ve iktisadi kuralların etik düşüncelerle tutarsız görüldüğü kapitalist ekonominin baskın rolünü yeniden gözden geçirmek için kullanılan sosyal ekonomi kavramı, piyasa ekonomisiyle toplumun uzlaştırılması üzerine yoğun bir tartışma ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmanın arka planını besleyen düşünceler arasında; zenginliğe karşı insanın dini kavramsallaştırması, ahlaki ekonomik uygulamalara duyulan ihtiyaç, emeğin piyasa güçlerinin baskısından kurtulmasını amaçlayan sosyalist bakış açıları ve piyasa başarısızlıklarının üstesinden gelmeye odaklanan liberal ekonomik düşünceler yer almıştır. Sosyal ekonomi, 19. yüzyılın başında Charles Gide’nin “*L’économie sociale*” adlı eseriyle birlikte daha insani ve ahlaki bir ekonomik düzen vizyonunu ya da geleneksel politik ekonominin eleştirel bir versiyonunu tanımlamayı bırakarak, sosyal ekonomiyi kamusal bir alanı ya da kamusal ile özel arasında yer alan bir ekonomik faaliyet dalı olarak tanımlamaya başlamıştır. 1970’li yıllarla birlikte modern çağrışımlarıyla dinamik bir biçimde yeniden ortaya çıkan sosyal ekonomi kavramı, 1977 yılında sosyolog Henri Desroche tarafından ortaya atılan “*sosyal ekonomi işlemleri*” teriminde ve yine aynı yıl *Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi (EESC)* tarafından kooperatiflerin, karşılıklı yardım fonlarının ve

liberalizm karşısında sosyo-ekonomik dönüşüme duyulan ihtiyaç giderek belirginleşmektedir (Defourny ve Nyssens, 2013: 25).

Sosyal kooperatifçilik hareketi, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin pek çoğunda hızla yaygınlaşmaktadır. Sosyal girişim modeli baz alınarak sosyal işletmelere dair gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler sosyal kooperatif üzerinde de etkili olmaktadır. Bu kapsamda Avrupa Komisyonu tarafından 2015 yılında hazırlanan rapora göre, bazı ülkelerde (Fransa, Yunanistan, İtalya ve Polonya) kooperatiflerin yasal mevzuatı uyarlanarak sosyal girişimler için ayrı ve yeni bir yasal düzenleme oluşturulmakta, bazı ülkelerdeyse (Hırvatistan, Çekya, Macaristan, Portekiz ve İspanya) kooperatifleri kapsayan mevcut mevzuatlara sosyal kooperatif kavramının eklendiği görülmektedir. Birleşik Krallık'ta sosyal girişimler, "toplum çıkarı güden şirketler" olarak yasal bir çerçeveye oturtulmakta, Slovenya ve Çekya gibi kimi ülkelerdeyse ekonomik etkinliklerin yürütümüne olanak sağlayan spesifik kâr amacı gütmeyen kuruluşlar meydana getirilmektedir (EC, 2015: 51). Dünya genelinde ise, dezavantajlı ve sosyal dışlanmaya uğramış toplumsal kesimlerin desteklenmesi, bu kesimlerin sosyo-ekonomik yaşama katılımının sağlanması, istihdamın artırılması, kamu yararı gözetilmek suretiyle mal ve hizmet üretiminin sağlanması, eğitimin desteklenmesi, kadın hareketlerinin güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadına yönelik her türlü şiddete karşı mücadele pratiklerinin gerçekleştirilmesi, halk sağlığına yönelik duyarlılığın yükseltilmesi, bireylerin yaşam standartlarının geliştirilmesi, doğal çevrenin korunmasına yönelik hassasiyetlerin artırılması, tarımsal kalkınmaya yönelik desteklerin verilmesi, yoksullukla mücadele edilmesi, gençlerin desteklenmesi, sağlıklı ve temiz gıdaya erişimin kolaylaştırılması gibi pek çok konuda toplumsal fayda sağlamaya yönelik faaliyet içerisinde yer alan çok sayıda sosyal kooperatif bulunmaktadır²⁷ (İhtiyaç Haritası, 2020: 42).

derneklerin ortak bir alan altında kategorize edildiği bir konferansta kullanılmıştır. 1980 yılında yayımlanan "*Sosyal Ekonomi Tablosunda*" ise sosyal ekonomi; kamusal olmayan, demokratik olarak faaliyet gösteren ve üyelerin eşitliği, dayanışma ve tüm katılımcılar açısından aynı mülkiyet statüsünü sağlayan kuruluşların toplamı olarak tanımlanmıştır. Sosyal ekonomilerde karın dağıtımı için özel bir statü sağlanmakta, herhangi bir artı-değerin üyelerin ihtiyaçlarına hizmet etmek dışında başka bir şekilde kullanılmasına izin verilmemekte ve bu durumun kontrolü üyelerin garantörlüğü altına alınmaktadır (Nasioulas, 2012: 153).

²⁷ Uluslararası düzeyde dikkatleri çeken sosyal kooperatifler arasında İtalya'dan *Coopermondo* ve *Fairbnb.coop*, İspanya'dan *Mondragon*, Birleşik Krallık'tan *Le Public Space* ve Hindistan'dan *SEWA (Self Employed Women's Association)* gibi örnekler bulunmaktadır. Bu örnekler yönelik detaylı bilgiler için Bkz. (Coopermondo, 2022; Mondragon, 2023; Le Public Space, 2021; Fairbnb.coop, 2021; SEWA, 2020).

Öte yandan, neo-liberalizmin laboratuvarı haline getirilen ve neo-liberal politikaların acı reçetelerinin ortaya çıkardığı etkilerin ilk kez deneyimlendiği Latin Amerika ülkelerinde 1990'lı yıllarla birlikte giderek büyüyen iktisadi ve politik krizler karşısında toplumsal hareketlerin biçimlendirmeye başladığı yeni bir kooperatifçilik hareketinin ve dayanışma esaslı sosyo-ekonomik bir perspektifin kitleler halinde benimsenmeye başladığı görülmektedir. Neo-liberalizmin bir sonucu olarak, kıta genelinde özelleştirme politikalarının hızlanması, işsizliğin kitlesel bir sorun haline dönüşmesi, şirketler arasında git gide yoğunlaşan rekabet baskısı ve başta bankalar olmak üzere farklı kuruluşlara borçlarını ödeyemeyen pek çok firmanın batması ve genel bir ifadeyle hükümetlerin ve sendikal hareketlerin artan işsizlik karşısında alternatif yaratabilecek sosyal politikalar üretmede yaşadıkları sorunlar, 21. yüzyıl sosyalizmi olarak tanımlanan *yeni kooperatifçilik* ve *özyönetim pratiklerinin* alternatif bir arayış olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır (Şahin ve Gökten, 2013: 132).

Latin Amerika genelinde gözlemlenen pratikler üzerinden bakıldığında, yeni kooperatifçilik hareketlerinin içerisinde yer alan kooperatiflerle, piyasa ilişkileri içerisinde var olma eğilimiyle ve üretim süreçlerini parçalara bölerek hareket eden kooperatifleri birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Özyönetim perspektifiyle ve özyönetimin koşulları dahilinde politikalar üretmek üretim süreçlerine devam eden kooperatifler, "*yeni kooperatifçilik hareketinin*"²⁸ bir

²⁸ Latin Amerika coğrafyasında neo-liberal politikalara karşı özellikle son dönemlerde ortaya çıkan yeni kooperatifçilik pratikleri gerek önceki dönemlerdeki tarihsel öncüllerinden farklılaşması açısından sınıf mücadelesi adına yeni pratikler ortaya koyarken gerekse de işçi sınıfının tarihsel mücadele perspektifiyle uyum içerisinde hareket etmeye devam etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kimi zaman Brezilya'daki bazı örneklerde görüldüğü üzere *kamulaştırma talebinde bulunan* kooperatiflere, kimi zaman da özellikle neo-liberal düşünce çevreleri tarafından korkuyla anılan ve özyönetim perspektifi içerisinde hareket edilen *işgal fabrikaları* gibi örneklere rastlanabilmektedir. İşgal fabrikaları, genel olarak ilgili işletmenin strateji ve hedeflerinin fabrikanın kendi işçileri tarafından kolektif bir iradeyle gerçekleştirildiği özyönetim süreç ve deneyimlerinin uygulamaya konduğu iktisadi yapılar olarak tanımlanmaktadır (Palomino et al., 2010: 276). Arjantin'de yaşanan 2001 tarihli ekonomik kriz esnasında birçok fabrikanın kapanmasının ardından, kapanan bazı fabrikalarda işçiler karşı karşıya geldikleri işsizlik sorununu, çalıştıkları fabrikaları işgal ederek ve tekrar işler hale getirerek aşmaya çalışmışlardır. Tekrar işler hale getirilen bu fabrikalarda, "*patronsuz üretim*" olarak ifade edilen özyönetime dayalı ilişkiler geliştirilmiştir. İşgal edilen bu fabrikalar, literatürde "*geri kazanılmış fabrikalar/işletmeler*" (*recovered factories/empresas recuperadas*) olarak adlandırılmaktadır (Gürler, 2022: 980). İşgal fabrikalarının Latin Amerika'da en yoğun görüldüğü ülkelerin başında gelen Arjantin ve Brezilya'daki farklı işgal fabrikaları deneyimleri için Bkz. (Magnani, 2009). İşgal fabrikaları geleneğine pek de yabancı olmayan İtalyan işçilerinin güncel bir işgal fabrikası deneyimi olan Ri-Maflow Kooperatifi deneyimi için Bkz. (Azzellini, 2015: 77-80). İşgal fabrikalarına yönelik farklı tarihsel dönemlere ait sayısız örnek ve daha fazlası için Bkz. (Azzellini and Ness, 2021; Azzellini, 2017; Bayat, 1987; Dolgoff, 1974; Yeğin, 2006; Timm, 1999; Acar, 2019; Gürler, 2023).

parçasıyken, diğer oluşumlar ise karar alma süreçleri bakımından özyönetimci ya da taban demokrasisine dayalı bir görünüm vermekle birlikte üretim sürecinin işleyiş dinamikleri ve piyasa mekanizmasıyla olan ilişki ağlarının yapısı açısından bir şirket gibi hareket etmektedir. İşsel yapısına yoğun bir rekabet anlayışını yerleştiren, düşük maliyet esaslı bir üretimi baz alan, farklı sektörlerde taşeron bir üretim yapısını üstlenen Post-Fordist üretim yapılanması içerisinde sermaye kesiminin lehine olacak şekilde esnek üretim ilkeleriyle üretimini sürdüren ve kapitalist bir şirket işlevselliği içerisinde hareket eden kooperatifler ise, *pragmatik kooperatifler*²⁹ olarak adlandırılmaktadır. Bu tür kooperatiflerde işçilerin, üretim araçlarının kullanım hakkına sahip olduğunu ancak üretim araçlarının mülkiyet hakkının şirketler üzerinde ya da şirketlerin artan borçlanma problemlerinden ötürü bankalarda bulunduğunu ve bu açıdan bu tarz kooperatiflerde özyönetimin sınırlı kaldığını, şirketler gibi kar-zarar hesabı yaparak, ücretli emek istihdamında bulunmadıkları gibi, emekçileri birer maliyet unsuru olarak görmek suretiyle onlara yönelik kimi ücret eklentilerini de azaltma eğilimi gösterdiklerini söyleyebilmek mümkündür. Kooperatiflerin şirketleşme eğilimi içerisindeki bu yaklaşımları, emekçiler üzerinde ücretler, çalışma koşulları, izinler, eğitim gibi pek çok başlığa yansıyan geniş bir kontrolü

²⁹ 1956 yılında İspanya'nın Bask bölgesinde lokal bir ölçekte kurulan ve yerel kaynakların yerelin ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla hareket eden *Mondragon Kooperatifi* zaman içerisinde geçirdiği büyük dönüşümler ve iktisadi politikalarla yakaladığı uyum sayesinde büyük bir kooperatifler ağı haline gelmiş ve bu süreç içerisinde kooperatif ilkelerine bağlılık içerisinde hareket etmeye çalışmıştır. Mondragon Kooperatifi, kapitalist ekonominin dinamikleri içerisinde zamanla farklı bir yöne doğru evrilmeye başlamış ve bir tür holdingleşme sürecine girmiştir. Mondragon kooperatifi; kimi araştırmacılar tarafından kooperatifin süreklilik içeren yapısıyla bir başarı hikayesi olarak anlatılırken, konuya eleştirel olarak yaklaşan kimi araştırmacılar ise Mondragon Kooperatifi'nin zamanla sosyalist temellerini kaybettiğini ve hem devlet hem de piyasa sistemiyle kurduğu ilişki ağlarıyla bağlantılı olarak pragmatik bir kooperatif haline geldiğini dile getirmektedir (Aykaç, 2018: 187). Mondragon Kooperatifi'nin kapitalist bir kooperatif olduğuna ve farklı ülkelerde yer alan iştiraklerinde ücret ve çalışma koşulları açısından birtakım farklar bulunduğuna dair önemli bir çalışma için Bkz. (Kasmir, 2016). Brezilya'da tarıma dayalı bir sanayi işletmesi olan *Catande Kooperatifi*, gerçekleştirdiği kimi uygulamalarıyla pragmatik bir kooperatif örneği olarak değerlendirilmektedir. Catande Kooperatifi'nin 1998 tarihinde hasat döneminin kötü geçmesiyle bağlantılı olarak fabrika çalışanlarına yönelik ücret ödemelerini geciktirmesi, fabrikalarda hammadde işleyen işçilerle, üretici ağırlıklı kooperatif yönetimi arasında gerginliklerin büyümesine ve fabrika işçilerinin greve çıkmasına neden olmuş, kooperatif yönetimi ise grevi durdurmak için kolluk kuvvetlerinden yardım istemiştir. Benzer şekilde Catande Kooperatifi tarafından işletilen toprakların bir kısmının, *MST (Topraksızlar Hareketi)* tarafından işgal edilmesi üzerine kooperatif yönetimi benzer şekilde işgali dağıtmak için kolluk kuvvetlerinden destek almıştır. Brezilya'nın dünya şeker üretimindeki rolünde önemli bir yere sahip olan Catande Kooperatifi'nin, "*greve giden işçilere*" ya da MST hareketinde görüldüğü gibi "*topraksız köylülere*" karşı gerçekleştirdiği bu yaklaşım, kapitalist bir işletmenin bu tarz uygulamalar karşısındaki politikalarının neredeyse bire bir aynısıdır. Catande Kooperatifi'ne dair eleştirel bir değerlendirme için Bkz. (Araujo, 2012).

barındırmakla birlikte kooperatiflerin sınırlı bir sermayeye sahip olması şirketlere yönelik bağımlılık riskini de giderek arttırmaktadır (Lima, 2007: 598-604).

Emekçilerin karar alma süreçlerine katılımları açısından bakıldığında, modern kapitalist işletmelerde yönetim üzerinde belirginleşen karar alma süreçlerinin dışında konumlanan *özyönetim esaslı yeni kooperatifçilik hareketi* içerisinde yer alan örneklerde işçilerin bütünü kararlara katılım sürecinin bir parçası olmaktadır. Yeni bir işçinin fabrikada istihdam edilmesinden, fabrikayı genel olarak ilgilendiren herhangi bir konu üzerinde karar alım süreçlerine kadar tüm meseleler, “*her işçinin oy hakkına sahip olduğu*” ve kararların çoğunluk sağlanarak alındığı bir perspektif içerisinde irdelenmektedir. Bunun yanı sıra, *eşit işe eşit ücret* uygulamasıyla özyönetim anlayışı, kariyer esasına ve salt rekabeti teşvik eden günümüz işletmelerinin yönetim sistemlerine kıyasla daha demokratik bir modeli temsil etmektedir (Şahin ve Gökten, 2013: 141). Her ne kadar günümüzde kooperatifleri tartışırken *yeni bir kooperatifçilik hareketi* mi yoksa *pragmatik bir kooperatifçilik anlayışının ürünü* mü şeklinde düşünülen ikili türden bir ayrışmanın, problemleri bir bakış açısına yol açabileceği görülmektedir. Kooperatifçilik hareketlerine yönelik destek veren yapıların ulusal ve uluslararası bağlarının hangi koşullar içerisinde gerçekleştiği, toplumsal hareketlerin dinamiği ve sendikalarla nasıl bir ilişki ağı kurabildikleri, iş süreçlerine yönelik katılımları ve otonomi düzeyleri, işçilerin yönetim süreçlerine katılımı vb. pek çok olgunun dikkatle irdelenmesi gerekmektedir. Bu açıdan ister piyasa odaklı, isterse de insanı merkezine alan bir bakış açısına sahip olan kooperatifler, üyelerinin refahını ve çalışma ilişkilerini daha demokratik ve katılımcı bir yaklaşımla ele almalıdır (Lima, 2007: 589-590).

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal politikanın geniş bir perspektif içerisinde tanımlandığı anlayıştan yola çıkılarak kooperatiflerin, toplumsal politikalar üretme konusunda belirgin rolü olan araçlardan birisi olduğu görülmektedir. Bu açıdan kooperatifler, toplumsal kalkınmanın sürdürülebilir kılınmasını temel ilkeleri içerisinde değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra, kooperatiflerin sosyal sorumluluğu ve başkalarını önemsemeye dair değerleri, toplumsal kalkınma misyonunda kooperatiflere yol gösterici bir pozisyon sağlamaktadır. Kooperatiflerin sosyal politika içerisindeki rolünü anlayabilmek için öncelikle kooperatiflere önyak olan tarihsel dönemlerdeki dayanışma ağlarına göz atmak gerekmektedir. İnsanlık tarihinin başlangıcından modern zamanlara kadar dayanışma ve yardımlaşma önemli insani değerler olmuştur. Kooperatifçiliğe dair değerler, bu tarihsel sürecin üzerine inşa edilmiş ve 19. yüzyılda hakim ekonomi-politik düşünce olan kapitalizmin yarattığı sosyal yıkımlara tepki

olarak ortaya çıkan ve insanı odağına alan kimi sosyal düşünce akımlarından etkilenerек günümüze kadar farklı politik hatlarda dönüşüme uğramıştır.

Kooperatifler, 19. yüzyıl boyunca ütöpic sosyalistlerden, bilimsel sosyalizme, anarşizmden sosyal demokrasiye ve hatta kimi liberal bazı düşünörlere kadar çok sayıda farklı ismin çalışmalarındа ele alınmıştır. Bu isimlerin kooperatifçilik hareketine yönelik söylemleri ve eleştirileri, ilk nesil kooperatiflerin gelişim gösterdiği 19. yüzyılda kooperatiflerin toplumsal dönüşümün sağlanmasında önemli bir araç olup olamayacağına dair tartışmalara önemli katkılar sağlamıştır. Bu tartışmalar, ilk etapta ütöpic sosyalistlerin oluşturduğu düşünsel birikim üzerinden gelişmiş, zamanla bilimsel sosyalizmin öncüsü Marx, kooperatiflere dair daha eleştirel bir perspektif çizmeye başlamış, aynı dönem Proudhon gibi anarşizmin öncü isimlerinden birisi ise kooperatifleri, kendi kendine yardım hareketi olarak kapitalist sistem karşısında alternatif bir oluşum olarak değerlendirmiştir. 1800’lü yılların ikinci yarısında ise kooperatiflerin toplumsal yapı içerisindeki konumuna dair tartışmalar, büyük oranda Marx ve takipçilerinin II. Enternasyonal sonrası derinleşen sosyalizm ile sosyal demokrasi arasındaki ayrışmalarının etkisiyle biçimlenmiştir. Sosyalist düşünce içerisinde kooperatiflere daha çekinceli bakan Luxemburg gibi düşünörlerden, kooperatifleri devrimci bir misyonun aracı olarak gören Lenin’e kadar farklı çizgiler söz konusuyken, sosyal demokrat çizgide ise Webb, Rodbertus ve Bernstein gibi kimi düşünörlер Avrupa’nın farklı ölkelerinde kaleme aldıkları eserlerinde kooperatifleri, ekonomik demokrasinin en önemli araçlarından biri ve kooperatifçilik hareketini ise “kapitalizm ile sosyalizm arasında üçüncü alternatif bir kalkınma yolu” olarak görmüşlerdir.

20. yüzyılla birlikte sosyal demokrasi çizgisiyle sosyalist düşünce arasındaki ayrımların giderek derinleşmesi, özellikle Avrupa sosyal demokrasisi üzerinde kooperatiflere farklı misyonlar biçen kimi düşüncelerin de gelişmesine katkı sağlamıştır. İngiltere’de Guild Sosyalizmi hareketi, Almanya’da Schulze-Delitzsch ve Raiffeisen gibi isimlerin kredi kooperatiflerini geliştiren düşünceleri, Fransa’da Nimes Okulu bünyesinde Fourier’in düşüncelerinden etkilenen Fabre, Boyve ve Charles Gide gibi isimler kooperatifçilik hareketini sosyal demokrat bir çizgide yeniden biçimlendirmiştir. Bu düşünörlerin Avrupa genelinde yarattığı anlayış, 20. yüzyıl boyunca kooperatifçilik hareketinin Batı ekonomileri içerisindeki rolünü belirlemiştir. Bunun yanı sıra, 1917 Sovyet Devrimi’nin ardından reel sosyalizmin ortaya çıkışı, Lenin’in kooperatiflere yönelik çizdiği kalkınmacı misyon, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan üçüncü dünya ölkelerinde kooperatiflerin birer toplumsal kalkınma aracı olarak görölmeye başlanması, kooperatiflere yönelik ilginin dünya genelinde yaygınlaşmasında ve ikinci dalga kooperatif hareketlerinin

gelişiminde ana eksenini oluşturmuştur. Bununla birlikte özellikle sosyalist ülkelerde ve sömürge dönemi sonrası bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerin pek çoğunda kooperatiflere yönelik yoğun devlet kontrolünün varlığı tartışmaya açılmıştır.

1970’li yıllarda kapitalist sistemin içerisindeki krizin etkisiyle üretim sürecini yeniden biçimlendirmesi ve oluşturduğu neo-liberal iktisat politikalarıyla sosyal devlet kazanımlarını giderek yok etmesi, sosyal politikayla kurduğu bağ üzerinden belirli bir yol kat eden kooperatif hareketlerini derinden etkilemiştir. Avrupa sosyal demokrasinin yaşadığı güç kaybı, sosyal hakların tüm dünyada geriye gitmesi, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi en temel sosyal insan haklarının metalaştırılmaya başlanmasıyla birlikte giderek büyüyen sosyal tahribat karşısında Avrupa sosyal demokrasisi, devlet dışı mekanizmalarla sosyal ekonomiyi güçlendirerek, kar odaklı olmayan sosyal kooperatiflerle piyasa mekanizmasının insafına terk edilen yurttaşlara hizmet sağlamaya ve onları piyasa ilişkilerinin verdiği zararlardan korumaya çalışmaktadır. Diğer taraftan, neo-liberal politikaların çok daha yıkıcı sonuçlara yol açtığı ve ilk nüvelerinin uygulandığı Latin Amerika ülkelerinde ise özellikle 1990’lı yıllarda yaşanan yoğun politik ve ekonomik krizlerin de etkisiyle alternatif bir çıkış arayışıyla kooperatifçilik hareketleri ve özellikle de işçi özyönetimleri yeniden hatırlanmaya başlanmıştır. Arjantin başta olmak üzere pek çok Latin Amerika ülkesinde gelişim gösteren işgal fabrikaları, yeni kooperatifçilik düşüncesinin ve özyönetim pratiklerinin bir araya geldiği 21. yüzyıl sosyalizmi hareketinin önemli bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Nitekim yeni kooperatifçilik hareketlerinin işleyişine dair birtakım tartışmalar da söz konusudur. Bu hareketler içerisinde özyönetim perspektifiyle yol alan ve üretim sürecinin her aşamasını bir taban demokrasisine dayandıran örnekler olduğu gibi, esnek üretimin avantajlarını kullanarak düşük maliyeti baz alan bir üretim mantalitesine sahip ve piyasa mekanizmasıyla yoğun bir şekilde kurduğu ilişkilerle artık bir kooperatiften öte bir şirkete dönüşen ve literatürde pragmatik kooperatifler olarak adlandırılan örnekler de giderek artmaktadır. Dolayısıyla kooperatifçilik hareketinin bugün geldiği noktaya bakıldığında; bir boyutuyla neo-liberalizmin yarattığı büyük yıkımın ardından sosyal devletin işlevsizleştirildiği alanlarda “sosyal kooperatifler” aracılığıyla sistem içi çözüm arayışları devam ederken, “yeni kooperatifçilik” hareketlerinin özellikle de Latin Amerika’da görülen yansımalarında 21. yüzyılda sosyalizmin izleri aranmakta ve işgal fabrikalarıyla patronsuz bir üretimin gerçekleştirilebileceğine duyulan inanç test edilerek kapitalist sistemin kalelerinde geniş halk kitlelerinin bir nebze olsun rahat nefes alabileceği gedikler açılabilir. Kooperatiflerin, sosyal politika alanında bizlere 21. yüzyıl için söyleyebileceği ve geçmiş deneyimlerden hatırlatabileceği pek çok şey olduğunu düşündüğümüzde; kooperatiflerin yeni

bir dünyayı düşlemek için bir dönüşüm aracı olup olamayacağına dair halen üzerine düşünülmesi gereken çok şey olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Kaynakça

- Acar, Erhan (2019), *Çalışma Hayatında Özyönetim Deneyimleri: Kazova Örneği*, (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı).
- Alvaredo, Facundo, Lucas Chancel, Thomas Piketty, Emmanuel Saez and Gabriel Zucman (2018), “World Inequality Report: Executive Summary”, (Paris: World Inequality Lab), <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf>.
- Araujo, Angela Maria Carneiro (2012), “Companies Recovered by Workers: The Cases of the Catande Plant and Flasko”, *XXX. International Congress of the Latin American Studies Association (LASA)*, (May 23-26, 2012, San Francisco, California).
- Aybay, Rona (2005), *Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen: Yaşamı-Eylemi-Öğretisi*, Gözden Geçirilmiş 1. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).
- Aykaç, Aslıhan (2018), *Dayanışma Ekonomileri: Üretim ve Bölüşüme Alternatif Yaklaşımlar*, (İstanbul: Metis Yayınları).
- Aysu, Abdullah (2021), “Yemek Yemek Politik Bir İştir: Tarımda Kooperatifçilik”, Şahin, Çağatay Edgücan (Der.), *21. Yüzyıl Türkiye 'sinde Tarım ve Kooperatifler: Teori-Pratik- Vizyon*, (İstanbul: Notabene Yayınları): 15-47.
- Azzellini, Dario (2015), “Contemporary Crisis and Workers’ Control”, Azzellini, Dario (Ed.), *An Alternative Labour History: Worker Control and Workplace Democracy*, (London: Zed Books Ltd.): 67-99.
- Azzellini, Dario (Ed.) (2017), *Emeğin Alternatif Tarihi: İşçi Denetimi ve İşyeri Demokrasisi*, (Çev. Yahya Deniz), (İstanbul: Amara Yayıncılık).
- Azzellini, Dario and Immanuel Ness (Eds.) (2021), *Yönetim Bizde Mülkiyet Bizde: Paris Komünü'nden Günümüze İşçi Denetimi*, (Çev. Ed. Çağatay Edgücan Şahin), (İstanbul: Notabene Yayınları).
- Bayat, Assef (1987), *Workers and Revolution in Iran: A Third World Experience of Workers’ Control*, London: Zed Books.
- Bernstein, Eduard (1993), “The Tasks and Opportunities of Social Democracy”, Tudor, Henry (Ed.), *Bernstein: The Preconditions of Socialism (Cambridge Texts in the History of Political Thought)*, (Cambridge: Cambridge University Press): 98-188.

- Birchall, Johnston (2004), *Cooperatives and the Millennium Development Goals*, (Geneva: International Labour Office, Cooperative Branch & Policy Integration Department).
- Calvert, Hubert (1959), *The Law and Principles of Co-operation*, (Calcutta: Thacker, Spink & Company).
- Chomsky, Noam (2013), *Anarşizm Üzerine*, (Çev. Tamer Tosun), (İstanbul: Agora Kitaplığı).
- CICOPA (2011), “World Standards of Social Cooperatives”, <http://tinyurl.com/2resuu8y>, (Brussels: International Organisation of Industrial and Service Cooperatives): 1-5.
- Coopermondo (2022), “Chi Siamo & Vision e Mission”, <http://www.coopermondo.it/chi-siamo/>; <http://www.coopermondo.it/mission-vision/>.
- Daudi, Philippe and Richard Sotto (1986), “European Cooperations in Transition-The Metamorphosis of Homo Cooperativus”, *Scandinavian Journal of Management Studies*, 3 (1), s. 65–85.
- Defourny, Jacques and Marthe Nyssens (2013), “Social Co-operatives: When Social Enterprises Meet the Co-operative Tradition”, *Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity*, 2 (2), s. 11-33.
- Defourny, Jacques and Patrick Develtere (1999), “The Social Economy: The Worldwide Making of a Third Sector”, Defourny, Jacques, Patrick Develtere and Bénédicte Fonteneau (Eds.), *Social Economy – North and South*, (Trans. Stuart Anthony Stilitz), (Leuven: Hoger Instituut voor de Arbeid – Katholieke Universiteit Leuven): 17-47.
- Dobrohoczki, Robert (2006), “Cooperatives as Social Policy Means for Creating Social Cohesion in Communities”, *Journal of Rural Cooperation*, 34 (2), s. 139-159.
- Dolgoft, Sam (Ed.) (1974) *The Anarchist Collectives: Workers’ Self-management in the Spanish Revolution (1936- 1939)*, (New York: Free Life Editions, Inc.).
- EC (2015), *A Map of Social Enterprises and Their Eco-Systems in Europe: Synthesis Report*, (Luxembourg: Publications Office of the European Union).
- Fairbairn, Brett (1994), “The Meaning of Rochdale: The Rochdale Pioneers and the Co-operative Principles”, *Occasional Paper Series: #94.02*, (Saskatoon: University of Saskatchewan, Centre for the Study of Co-operatives).

- Fairbnb.coop (2021), “About Us & Our Manifesto”, <https://fairbnb.coop/about-fairbnb/>; <https://fairbnb.coop/manifesto-/>.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri (1967), *Kooperasyon Sosyolojisi: Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları).
- Geray, Cevat (2014), *Kooperatifçilik*, Birinci Basım, (Ankara: Nika Yayınevi).
- Gürler, Deniz (2022), “Fabrika Kapanmaları Sonucu Karşılaşılan İşsizlik Riskine İşçi Sınıfının Bir Yanıtı Olarak “Geri Kazanılmış İşletmeler”, *Çalışma ve Toplum*, 73 (2), s. 979-1016.
- Gürler, Deniz (2023), *İşçi Denetimi Mücadelesi: İşgal, Direniş, Üretim!* (İstanbul: İletişim Yayınları).
- Güven, Sami (1995), *Sosyal Politikanın Temelleri*, (Bursa: Ezgi Kitabevi).
- Güven, Sami (1998), *Türkiye’de Sosyal Sorunlar ve Sosyal Politikalar*, (Bursa: Ezgi Kitabevi).
- Harman, Chris (2016), *Halkların Dünya Tarihi: Taş Devri’nden Yeni Binyıla*, (Çev. Uygur Kocabaşoğlu), 5. Basım, (İstanbul: Yordam Kitap).
- Holyoake, George Jacob (1893), *The History of the Rochdale Pioneers (1844-1892)*, 10th ed., rev. & enl., (London: Swan Sonnenschein & Co.).
- Holyoake, George Jacob (1908), *The History of Co-Operation (1817-1906)*, Revised and Completed, (London: T. Fisher Unwin).
- ICA (2015), *Guidance Notes to the Co-operative Principles*, (Brussels: International Cooperative Alliance).
- ICA (2018), “Cooperative Identity, Values & Principles”, <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>.
- ILO (1952), *An Introduction to Co-Operative Practice*, (Geneva: International Labour Office).
- İhtiyaç Haritası (2020), *Sosyal Kooperatif Geliştirme Programı: İhtiyaç Analizi Raporu*, (İstanbul: İhtiyaç Haritası).
- Joad, Cyril Edwin Mitchinson (1966), *Sosyalizm-Sendikalizm-Komünizm-Anarşizm*, (Çev. Oya Sencer ve Muzaffer Sencer), (İstanbul: Habora Kitabevi).
- Jossa, Bruno (2005), “Marx, Marxism and the Cooperative Movement”, *Cambridge Journal of Economics*, 29 (1), s. 3-18.
- Kasmir, Sharryn (2016), “The Mondragon Cooperatives and Global Capitalism: A Critical Analysis”, *New Labor Forum*, 25 (1), s. 52–59.

- Koray, Meryem (2020), *Sosyal Politika*, Güncellenmiş 6. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi).
- Kunhu, T. Shemeera (2011), “Co-Operative Theory, Principles & Practice”, *Study Material-Core Course-V. Semester*, (Malappuram/Kerala: University of Calicut School of Distance Education), s. 1-49.
- Laidlaw, Alexander Fraser (1981), *2000 Yılında Kooperatifler*, (Çev. Haluk Uzel), (Ankara: Yol-Koop Yayınları).
- Le Public Space (2021), “Who are We?”, <https://www.lepublicspace.co.uk/venue>.
- Lebowitz, Michael A. (2008), *Bugünden Kuralım: 21. Yüzyıl İçin Sosyalizm*, (Çev. Pelin Üçer ve İbrahim Akbulut), (İstanbul: Yordam Kitap).
- Lenin, Vladimir Ilyich (2017), *Lenin 2017: Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa Yormak*, (Çev. Akın Emre Pilgir), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Lima, Jacob Carlos (2007), “Workers’ Cooperatives in Brasil: Autonomy vs Precariousness”, *Economic and Industrial Democracy*, 28 (4), s. 589-621.
- Luxemburg, Rosa (1993), *Sosyal Reform mu, Devrim mi?*, (Çev. Nihal Yılmaz), (İstanbul: Belge Yayınları).
- Magnani, Esteban (2009), *The Silent Change: Recovered Businesses in Argentina*, (Trans. Steve Herrick), (Buenos Aires: Editorial Teseo).
- Marx, Karl (1894), *Capital: A Critique of Political Economy Vol. III: The Process of Capitalist Production as a Whole*, (Ed. Friedrich Engels), (New York: International Publishers).
- Marx, Karl (2017), *Hayalet-Seçme Yazılar*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Marx, Karl and Friedrich Engels (2017), *Gotha ve Erfurt Programları Üzerine*, (Çev. Erkin Özalp), (İstanbul: Yordam Kitap).
- Mondragon (2023), “About Us (Cooperation, Worldwide, Different, Future)”, <https://www.mondragon-corporation.com/en/about-us#global>.
- Mülayim, Ziya Gökalp (1975), *Genel ve Tarımsal Kooperatifçilik*, Birinci Basım, (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- Nasioulas, Ioannis (2012), “Social Cooperatives in Greece: Introducing New Forms of Social Economy and Entrepreneurship”, *International Review of Social Research*, 2 (2), s.151-171.
- Ofeil, Kwadwo Ansah (2005), “Participative Schemes and Management Structures of Ghanaian Co-operatives”, *Journal of Co-operative Studies*, 38 (3), s. 14–26.

- Palomino, Hector, Ivanna Bleynat, Silvia Garro and Carla Giacomuzzi (2010), “The Universe of Worker-Recovered Companies in Argentina (2002-2008): Continuity and Changes Inside the Movement”, *Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture and Action*, 4 (1), s. 252-287.
- Polanyi-Levitt, Kari (1994), “Karl Polanyi as Socialist.”, McRobbie, Kenneth (Ed.), *Humanity, Society and Commitment: On Karl Polanyi*, (Montreal: Black Rose Books): 115-134.
- Politzer, Georges, (1969), *Marksist Felsefe Dersleri*, (Çev. Galip Üstün), (İstanbul: Sosyal Yayınlar).
- Potter, Beatrice (1891), *The Co-Operative Movement in Great Britain*, 1st ed., (London: Swan Sonnenschein & Co.).
- Rocker, Rudolf (2000), *Anarko-Sendikalizm*, (Çev. H. Deniz Güneri), (İstanbul: Kaos Yayınları).
- Satgar, Vishwas (2007), “Cooperative Development and Labour Solidarity: a Neo-Gramscian Perspective on the Global Struggle Against Neoliberalization”, *Labour, Capital and Society / Travail, Capital et Société*, 40 (1/2), s. 56-79.
- Satt, Ehud (2007), “Introducing Differential Wage Rates in the Kibbutz Economy: Is it the End of the Kibbutz? Theory and New Data”, Novkovic, Sonja and Vania Sena (Eds.), *Cooperative Firms in Global Markets (Advances in the Economic Analysis of Participatory and Labor-Managed Firms, Vol. 10)*, (Bingley: Emerald Group Publishing Limited): 79-107.
- SEWA (2020), “Self Employed Women’s Association (SEWA) & SEWA’s Vision”, <https://www.sewa.org/>; <https://www.sewa.org/sewas-11-questions/>.
- Shaffer, Jack (1999), *Historical Dictionary of the Cooperative Movement*, (London: The Scarecrow Press Inc.).
- Siriani, Carmen (1990), *İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi: Sovyet Deneyimi*, (Çev. Kumru Başoğlu), (İstanbul: Belge Yayınları).
- SSCB Bilimler Akademisi Kolektifi (2008), *Karl Marx Biyografisi*, (Çev. Ertuğrul Kürkçü), 3. Baskı, (İstanbul: Sorun Yayınları).
- Starke, Peter (2006), “The Politics of Welfare State Retrenchment: A Literature Review”, *Social Policy & Administration*, 40 (1), s. 104-120.
- Şahin, Çağatay Edgücan ve Kerem Gökten (2013), “Latin Amerikan Özyönetim Pratiklerinden İnsan Odaklı Bir Esnekleşme Beklenebilir Mi?”, *Çalışma ve Toplum*, 2013 (2), s. 119-145.

- Talas, Cahit (1992), *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Birinci Basım, (Ankara: Bilgi Yayınevi).
- Thomas, Antonio (2004), "The Rise of Social Cooperatives in Italy", *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 15 (3), s. 243-263.
- Timm, Uwe (1999), "Neyse Ki Özgürlüğe Doğru Gidiliyor: Özelleştirme Üzerine Liberter Perspektifler", Degen, Hans-Jürgen (Ed.), *Anarşizmin Bugünü: Tavırlar*, (Çev. Neşe Ozan), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları): 29-60.
- TÜSEV (2023), "Sosyal Girişim Nedir?", <http://sosyalgirisim.org/sosyalgirisim.org/content/detail30ba.html?cid=10>.
- Utting, Peter (2016), "Mainstreaming Social and Solidarity Economy: Opportunities and Risks for Policy Change", (Geneva: United Nations Task Force on Social and Solidarity Economy), <http://base.socioeco.org/docs/paper-mainstreaming-sse-12-november-2016-edit-untfsse.pdf>, s. 1-17.
- Wanyama, Fredrick Ouma, Patrick Develtere and Ignace Pollet (2009), "Reinventing The Wheel? African Cooperatives in a Liberalized Economic Environment", *Annals of Public and Cooperative Economics*, 80 (3), s. 361-392.
- Yeğin, Metin (2006), *Patronsuzlar*, (İstanbul: Versus Kitap).
- Yi, Ilcheong (2023), "Chapter 53: Social policy", Yi, Ilcheong (Eds.), *Encyclopedia of the Social and Solidarity Economy*, (Cheltenham: Edward Elgar Publishing): 416-424.

